AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCANIN REGİONLARINDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAFI VƏ DİVERSİFİKASİYASI MEXANİZMLƏRİ” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Ağaquliyeva Ülviyyə Vaqif

BAKI – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., Dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu
_______________________imza
"___" __________ 2021-ci il

"MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCANIN REGİONLARINDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAFI VƏ DİVERSİFİKASİYASI MEXANİZMLƏRİ" mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 "İqtisadiyyat"
İxtisaslaşma: İqtisadiyyatın tənzimlənməsi
Qrup: 24

Magistrant:
Ağaquliyeva Ülviyyə Vaqif qızı
______________________imza

Proqram Rəhbəri:
i.ü.f.d., dos. Hümbətova Suqra İnqilab qızı
______________________ imza

Elmi Rəhbər:
i.e.n., dos. İlhamə Mahmudova Məhəmmədnəbi qızı
______________________imza

Kafedra Müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu
______________________imza

BAKI-2021

Elm andı

Mən, Ağaquliyeva Ülviyyə Vaqif qızı and içirəm ki, “Müasir dövrdə Azərbaycanın regionlarında qeyri-neft sektorunun inkişafı və diversifikasiyası mexanizmləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

"MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCAN REGİONLARINDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAFI VƏ DİVERSİFİKASİYASI"

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Ölkənin qeyri-neft potensialının gücləndirilməsi, infrastrukturunun müasirləşdirilməsi, habelə beynəlxalq standartlara uyğun şəkildə rəqabətədavamlı ixrac məhsulları istehsal edə biləcək bir sənaye sektorunun yaradılması, habelə inkişaf etdirilməsi zərurəti ölkənin daxili iqtisadi inkişaf modelinin, həm də müasir dünya iqtisadi meyllərinin tələbləri ilə əlaqədardır. Bu səbəbdən "Gələcəyə Baxış: 2020" İnkişaf Konsepsiyası və "Milli İqtisadiyyatın Əsas Sektorları üçün Strateji Yol Xəritəsi" qeyri-neft sektorunda inkişafın prioritet sahələri və şaxələndirmənin zəruriliyini vurğulayır. Qeyri-neft sektorunun inkişafı bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsində, eyni zamanda dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artırılmasında və idxalın əvəz edilməsində vacibdir. Bütün bunlara əsaslanaraq "Azərbaycanın bölgələrində qeyri-neft sektorunun diversifikasiyası" mövzusunun öyrənilməsini çox vacib hesab edirik.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın əsas məqsədi bu gün Azərbaycanın bölgələrində qeyri-neft sektorunun inkişafı və şaxələndirilməsini öyrənməkdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Axtarış zamanı müqayisə təhlili, GZIT analizi və s. metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycan regionlarında qeyri-neft sektorunun inkişafı, habelə diversifikasiyası ilə əlaqəli araşdırma, innovativ nəzəriyyə və təcrübə problemləri üzərində işi təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatla bağlı əsas məhdudiyyət hansısa qeyri-neft sektoru mövzusuna dair kifayət qədər ədəbiyyatın olmamasıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatın elmi yeniliyi bu sahədə təkmilləşdirmə ilə bağlı müasir metod və vasitələrin istifadəsidir. Praktiki araşdırmalar əsasında qeyd etməliyik ki, müasir dövrdə Azərbaycan regionlarında qeyri-neft sektorunun inkişafı və diversifikasiyası ilə əldə edilən nəticələri statistik göstəricilərdən görmək mümükündür.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqatın nəticələrindən, bu sektorda fəaliyyət göstərən mütəxəssislər tərəfindən, qeyri-neft sektorlarına dair strategiyaların hazırlanması və s. məqsədiylə istifadə oluna bilər.

Açar sözlər: qeyri-neft sektoru, iqtisadi inkişaf, diversifikasiya məsələsi

"DEVELOPMENT AND DIVERSIFICATION OF THE NON-OIL SECTOR IN THE REGIONS OF AZERBAIJAN IN MODERN PERIOD"

SUMMARY

The actuality of the subject: The need to strengthen the non-oil potential of oil, modernize infrastructure and create and develop an industrial sector that can produce competitive exports in line with international standards is linked to the country's domestic economic growth model and the modern world economy. Therefore, the Outlook for the Future 2020 development concept and the Strategic Roadmap for key sectors of the national economy emphasize development priorities and the need for diversification in the non-oil sectors.

Purpose and tasks of the research: The main purpose of the research is to study the development and diversification of the non-oil sector in the regions of Azerbaijan today.

Used research methods: Comparative analysis during search, SWOT analysis, etc. methods were used.

The information base of the research: Works on research, innovation theory and practice related to the development and diversification of the non-oil sector in the regions of Azerbaijan.

Restrictions of research: The main limitation of the research is that there is not enough literature in the non-oil sectors.

The novelty and practical results of investigation: The scientific innovation of research is the use of modern methods and tools related to improvement in this area.

Scientific-practical significance of results: The results of the research include experts working in this field, developing strategies for the non-oil sector, and more. can be used.

Keywords: non-oil sector, economic development, diversification

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AR	Azərbaycan Respublikası
AMEA	Milli Elmlər Akademiyası

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ..9
I FƏSİL. REGİONLARIN İNKİŞAFININ KONSEPTUAL ƏSASLARI VƏ QEYRI-NEFT SEKTORUNUN NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI..........14
1.1.Regional inkişaf strategiyasının məqsədləri, əsas istiqamətləri və reallaşma mexanizmləri..14
1.2.Qeyri - neft sektoru sahələri və nəzəri metodoloji əsasları 21
1.3.Milli iqtisadiyyatın inkişaf istiqamətlərində regionlarda qeyri-neft sektorunun əhəmiyyəti 30
II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI REGİONLARINDA QEYRİ NEFT SEKTORUNUN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ..34
2.1. Regionlarda qeyri-neft sektorunun inkişafının mövcud vəziyyəti......................34
2.2. Qeyri-neft sektorunun indiki dövrdə inkişaf dinamikasının təhlili.....................40
2.3. Müasir dövrdə regionlarda qeyri neft sektorunda GZİT araşdırma və inkişaf vəziyyətinin dəyərləndirilməsi 44
III FƏSİL. RESPUBLİKA REGİONLARINDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN MÜASİR PROBLEMLƏR İVƏ DİVERSİFİKASİYASİ MEXANİZMLƏRİ 50
3.1. Beynəlxalq təcrübə əsasında qeyri-neft sektorunun difersifikasiyasının təkmilləşdirilməsi yolları 50
3.2. Regionlarda qeyri-neft sektorunun müasir problemləri və inkişaf perspektivləri 54
3.3. Strateji yol xəritəsi və regionlarda qeyri-neft sektorunun difesifikasiyası mexanizmi 59
NƏTİCƏ..64
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI...66
Cədvəllərin siyahısı...68
Şəkillərin siyahısı...68
Qrafiklərin siyahısı...68

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Sovet İttifaqı dövründə böyük yanacaq ehtiyatlarına görə Azərbaycan “neft respublikası” kimi tanınıb. 70-80-ci illərdə səthi təbəqələrdə neftin tükənməsi ilə əlaqədar olaraq ölkədə neft istehsalı tədricən azaldı. Müstəqillik qazandıqdan sonra neft faktoru yenidən Azərbaycanın iqtisadi inkişafında təsirli rol oynamağa başladı. 1994-cü ildə Azərbaycan hökuməti dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin neft şirkətləri ilə “Əsrin Müqaviləsi” adlı bir müqavilə bağladı. Bu möhtəşəm layihə sonrakı illərdə Azərbaycanın maliyyə potensialını genişləndirməyə imkan verdi.

Ölkənin maliyyə imkanlarının artması və Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyaların aşağıdakı artımı, 2000-ci illərdən bəri milli iqtisadiyyatın sürətli inkişafına təkan verdi. Ölkənin qeyri-neft potensialının gücləndirilməsi, infrastrukturunun müasirləşdirilməsi və beynəlxalq standartlara uyğun rəqabətədavamlı ixrac məhsulları istehsal edə biləcək sənaye sektorunun yaradılması və inkişaf etdirilməsi zərurəti həm ölkənin daxili iqtisadi inkişaf modelinin, həm də müasir dünya iqtisadi meyllərinin tələbləri ilə əlaqədardır. Bu səbəbdən “Gələcəyə Baxış: 2020” İnkişaf Konsepsiyası və “Milli İqtisadiyyatın Əsas Sektorları üçün Strateji Yol Xəritəsi” qeyri-neft sektorunda inkişafın prioritet sahələri və şaxələndirmənin zəruriliyini vurğulayır. Qeyri-neft sənayesinin inkişafı həm bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi, həm də dövlətin büdcə gəlirlərinin artırılması, idxalın əvəzlənməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Bütün bunlara əsaslanaraq “Müasir dövrdə Azərbaycan regionlarında qeyri-neft sektorunun inkişafı və diversifikasiyası” mövzusunun müasir yanaşmalarla araşdırılması tərəfimizdən olduqca vacib hesab edilir.

Ölkəmiz 2001-ci ildən etibarən dünyada yüksək sürətlə inkişaf edən dünya ölkələrindən birinə çevrilmiş, habelə iqtisadiyyatın inkişaf prespektivini səciyyələndirən başlıca makroiqtisadi səviyyəsini səciyyələndirən - ümumdaxili məhsulun (ÜDM) həcminin və artım tempinə əsasən bir sıra dünya ölkələrini geridə qoyaraq, Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) ölkələri arasında öz liderliyini qoruyub saxlamışdır. Bu cür müsbət inkişaf meylləri sənayenin qeyri-neft sektorunda həyata

keçmişdir. Əgər 2015-ci ildə qeyri-neft sənayesinin xüsusi çəkisi 69,5% təşkil etmişdirsə, 2019-cu ildə onun səviyyəsi 89,7%-ə çatmışdır. Bütün bu qeyd olunanlara əsaslanaraq müasir dövrdə Azərbaycan regionlarında qeyri-neft sektorunun inkişafı və diversifikasiyasının araşdırılması tərəfimizdən olduqca vacib hesab olunur.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Müasir dövrdə Azərbaycan regionlarında qeyri-neft sektorunun inkişafı və diversifikasiyasının təkmilləşdirilməsi prosesi müxtəlif yerli və xarici yazıçıların elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır. Bunlara Aliyev İ.A, Allahverdiyev A.T., Qafarov K.C., Əhmədov Ə.M., Əhmədov B.S., Məmmədov İ.M., Sultanova R.P., Abbasov F.H., Qasımova E.E., Jackson U.D., Marcons L.A., Armaoğlu F.E., Bayraktutan Y.F., Erdoğan N.O., Korel Ş.D., Korel Ş.D., Menderes A.İ., Osman A.M., Şevvalsoy M.R. və başqalarını nümunə göstərmək olar.

Araşdırmalardan məlum olur ki, mövzuyla bağlı çoxlu sayda elmi yazılar, kitab və jurnallar, məqalələr çap edilmişdir. Bütün bunlar tətqiqatın aparılmasını müəyyən dərəcədə asanlaşdırır.

Tədqiqatın əsasında mövzu ilə bağlı yerli və xarici mütəxəsislərin elmi əsərləri, yerli və xarici mətbuatda yer almış rəsmi və digər rəsmi internet saytlarında qeyd olunan məlumatlar təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsədləri bunlardır:

1. Qeyri-neft sektorunun əsas istiqamətlərini və inkişaf xüsusiyyətlərini öyrənmək;

2. Azərbaycanın bölgələrində qeyri-neft sektorunun inkişafı və şaxələndirilməsi məsələlərinin müəyyənləşdirilməsi;

3. Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun əsas inkişaf istiqamətlərini öyrənmək və s.

Tədqiqatın əsas vəzifələri bunlardır:

1. Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas məqsədi kimi öyrənilməsi;

2. Qeyri-neft sektorunun inkişafında dövlət tənzimlənməsinin əhəmiyyətini

vurğulamaq;

3. Dünya ölkələri arasında qeyri-neft sektorunun inkişafıyla bağlı rəqabət səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi;

4. Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün metod və vasitələrin öyrənilməsi;

5. Qeyri-neft sektorlarında istehsal səmərəliliyinin artırılması yollarını müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın obyekti və predmeti: Tədqiqatın obyekti qeyri-neft sektorunun müasir vəziyyətini araşdırmaq, predmeti isə müasir dövrdə Azərbaycan regionlarında qeyri-neft sektorunun inkişafı və diversifikasiyasını müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat işi bir neçə metodlardan istifadə edilərək tədqiq ediləcəkdir, bunlardan birincisi təhlil metodudur. Bu metod tədqiqat işlərində geniş formada istifadə olunan metododlardandır. Tədqiqat işində təhlil metodları, müasir dövrdə Azərbaycan regionlarında qeyri-neft sektorunun inkişafı və diversifikasiyasının tutduğu mövqeni konkret şəkildə öyrənmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

İkinci metod sintez metodudur. Əvvəlki metoddan fərqli olaraq sintez, daha detallı bir araşdırma üçün fərdi elementləri (xassələri, atributları) vahid bütöv hala gətirmək üçün istifadə edilir. İstifadə edilmiş digər metod isə müqayisəli metoddur.

İstifadə etdiyimiz digər bir metod (üsul) problemin aydınlaşdırılması metodudur. Dissertasiyanın yazılması zamanı məqsəd və vəzifələri təyin etmək üçün problemləri düzgün müəyyənləşdirmək və təhlil etmək vacibdir. Seçdiyimiz mövzuda problemlər qeyri-neft sektorundakı institusional imkanları ilə bağlı ola bilər. Bu problemləri təhlil etmək və problemlərin həlli məqsədiylə tədbirlər görmək həm xidmətin keyfiyyətini, həm də müasir dövrdə Azərbaycan regionlarında qeyri-neft sektorunun inkişafı və diversifikasiyası imkanlarını artıracaqdır.

İstifadə etdiyimiz digər metod isə yuxarıda qeyd etdiyimiz metodla birbaşa bağlı olan risklərin dəyərləndirilməsi metodudur. Problem zamanı qeyri-neft sektorunda meydana çıxa biləcək risklər analiz ediləcək və daha sonra onların

reallaşmasıyla bağlı ehtimallar nəzərdən keçiriləcəkdir. Risklər müəyyən edildikdən sonra onların reallaşma ehtimalını və baş verdikdə verəcəyi təsirləri nəzərə alaraq qiymətləndirilir və prioritetləşdirilir. Bu qiymətləndirmə həm riskin reallaşdırılması ehtimalını, həm də risk baş verərsə təsirini nəzərə alaraq aparılacaqdır. Hər bir risk, ehtimal və təsir səviyyəsinə görə yüksək, orta və aşağı olaraq təsnif ediləcəkdir.

İşin yekun hissəsində təkcə təkcə Azərbaycanda deyil, dünya ölkələrində qeyri-neft sektorunun GZİT analizi aparılacaqdır. Bu analiz vasitəsilə qeyri-neft sektorundakı mövcud çatışmazlıqlar, qeyri-neft sektoruna yararlı əsas müsbət, habelə mənfi tərəflər, mövcud olan problemlərin aradan qaldırılması üçün istifadə edilə biləcək imkanlar və s. qeyd olunacaqdır.

Materialların geniş formada şərh edilməsi zamanı iqtisadi təhlil, analiz-sintez üsullarından və ehtiyac olduqda digər tədqiqat metod və üsullardan istifadə olunacaqdır.

Tədqiqatın informasiya bazası: Daxili və xarici iqtisadçıların müasir dövrdə Azərbaycan regionlarında qeyri-neft sektorunun inkişafı və diversifikasiyasının təkmilləşdirilməsi ilə əlaqəli nəzəriyyəsi və pratikası problemləri üzərində apardıqları işlər təşkil etmişdir.

Tədqiqatda müxtəlif kitablar və "Gələcəyə Baxış: 2020" İnkişaf Konsepsiyasından geniş istifadə edilmişdir. Məlumat bazası eyni zamanda elmi və praktik konfransların materialları, internet saytları və statistik materiallarıdır.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Dissertasiya işi yazarkən əsasən yerli mənbələrin azlığı təşkil edildiyi ortaya çıxan əsas problemlərdən oldu.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın əsas elmi yeniliyini aşağıdakı kimi əks etdirə bilərik:

1. mövzunun konseptual və nəzəri-metodoloji əsasına, müasir vəziyyətinə aydınlıq gətirildi:

a) "müasir dövrdə Azərbaycan regionlarında qeyri-neft sektorunun inkişafı və diversifikasiyası" anlayışına müəllifin şəxsi yanaşması formalaşdırıldı.

b) mövzuyla bağlı konsepsiya, prinsiplər və təkmilləşdirmə yolları araşdırılmışdır.

2. müasir dövrdə Azərbaycan regionlarında qeyri-neft sektorunun inkişafı və diversifikasiyasının təkmilləşdirilməsi üçün mövcud metod və modellərin sintezi, habelə inkişaf göstəricilərinin müqayisəli təhlili metodlarına əsaslanaraq mövzunun tədqiqinə metodik bir yanaşma hazırlanmışdır.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqatın aparılması zamanı əldə olunan nəticələr və qeyd olunmuş təkliflər müasir dövrdə Azərbaycan regionlarında qeyri-neft sektorunun inkişafı və diversifikasiyasının təkmilləşdirilməsi prosesində müasir yenilik potesnialı üçün istifadə oluna bilər.

Tədqiqat işinin başlıca müddəalarına əsaslanaraq əməkdaşlıq yolu ilə müasir dövrdə Azərbaycan regionlarında qeyri-neft sektorunun inkişaf strategiyasının hazırlanmasında və həyata keçirilməsində istifadə edilə bilər.

Bununla belə mövzudan xidmət müəssisələri, qeyri-neft sektorunda inkişaf prespektivini artırmaq üçün istifadə edilə bilər.

I FƏSİL. REGİONLARIN İNKİŞAFININ KONSEPTUAL ƏSASLARI VƏ QEYRI-NEFT SEKTORUNUN NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Regional inkişaf strategiyasının məqsədləri, əsas istiqamətləri və reallaşma mexanizmləri

1991-ci ildə müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan iqtisadiyyatı 90-cı illərin sonlarına qədər davam edən müəyyən bir tənəzzül yaşadı. Keçid dövrünün çətinlikləri, əvvəlki sənaye əlaqələrinin pozulması, aqrar sahədəki böhran, iqtisadiyyatın bütün sahələrində ÜDM-in azalması və ərazinin 20% -nin qonşu Ermənistan hərbi qüvvələri tərəfindən işğalı və qaçqınlara maddi dəstəyin verilməsi və digər bu kimi problemlər Azərbaycan iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərmişdir. Sənaye və əkinçilik sahələri təqribən 15 milyard dollar zərər gördü. 1990-1994-cü illərdə Azərbaycanın ÜDM-i 55% azaldı, müvafiq olaraq onun 52% -i sənaye, 44% -i kənd təsərrüfatının payına düşürdü. Ölkənin bir çox bölgələrindəki sənaye istehsalı da böhran yaşadı (Allayverdiyev A.T., Qafarov K.C., Əhmədov Ə.M. 2016: s.346).

1994-cü ildə ixracatda neft məhsulları və pambıq lifi üstünlük təşkil etmişdir (57%). İxracatdakı qida məhsulları və yerli malların payı 24%, maşınqayırma, kimya sənayesi və metallurgiya birlikdə 19%təçkil edirdi.

Qeyri-neft sektoru 10 min kiçik müəssisə, 80 mindən çox ticarət obyekti, 100-dən çox kommersiya bankı, 3,5 mindən çox kooperativ quruluş, 850 təsərrüfat və çox sayda müştərək şirkət tərəfindən təqdim olunsa da, ümumi məhsul payı normadan daha az idi və buiqtisadi inkişaf üçün yetərli deyildi (Allayverdiyev A.T., Qafarov K.C., Əhmədov Ə.M. 2016: s.346).

Azərbaycanda və bölgələrində ağır sənaye və aqrar sektorun maddi bazası əsasən 60-70-ci illərdə yaradıldığından innovativ strategiya, yenidən qurma və texniki baxımdan yenilik tələb olunurdu. Bu zaman əvvəlki cihaz və qurğuların yerinə ekoloji cəhətdən təhlükəsiz və müasir texnologiyanın istifadəsi və tətbiqi lazım idi. Bu dəyişikliklərin əldə edilməsi xarici investisiyaların cəlb edilməsindən asılı idi. “Açıq qapı” siyasətini davam etdirərək Azərbaycan tədricən iqtisadiyyatda arzu olunan dəyişikliklərə və sənaye və xidmət sahələrində yüksəlişə nail oldu. Bu

dövr ərzində Azərbaycanda mülkiyyət, özəlləşdirmə, banklar, xarici investisiyaların qorunması və s. haqqında qanunlar qəbul edilmişdir. Uğurlu pul və maliyyə siyasəti iqtisadi vəziyyətin sabitliyini qorumağa kömək etmişdir. Valyuta bazarının yaradılması, xarici ticarət və iqtisadi əlaqələrin liberallaşdırılması və Dünya Bankı ilə əməkdaşlıq sayəsində inflyasiya ən aşağı səviyyəyə endirildi (1,5%). 1996-cı ildən bəri milli valyuta məzənnəsi Amerika dollarına nisbətdə saxlanılır və bu müvəffəqiyyətli siyasət hazırda da davam etdirilir. Torpaq ehtiyatlarının kəndlilər arasında bölüşdürülməsi və istifadəsi, aqrar sektorda bazar iqtisadiyyatı mexanizmlərindən istifadə ilə bağlı əsaslı islahatlar, kənd təsərrüfatı istehsalı və yüksələn əkinçilik müəssisələri üçün böyük imkanlar açdı. İqtisadi irəliləyiş hökumətə də uğurlu regional siyasət yeritməyə imkan verdi. Dövlət əhəmiyyətli ən vacib tədbirlər bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafıyla bağlı iki Dövlət Proqramlarının (2004-2008 və 2009-2013, 2014-2018) həyata keçirilməsi idi.

Qrafik 1: Azərbaycan iqtisadiyyatında ÜDM-in illik artımı 2014-2019

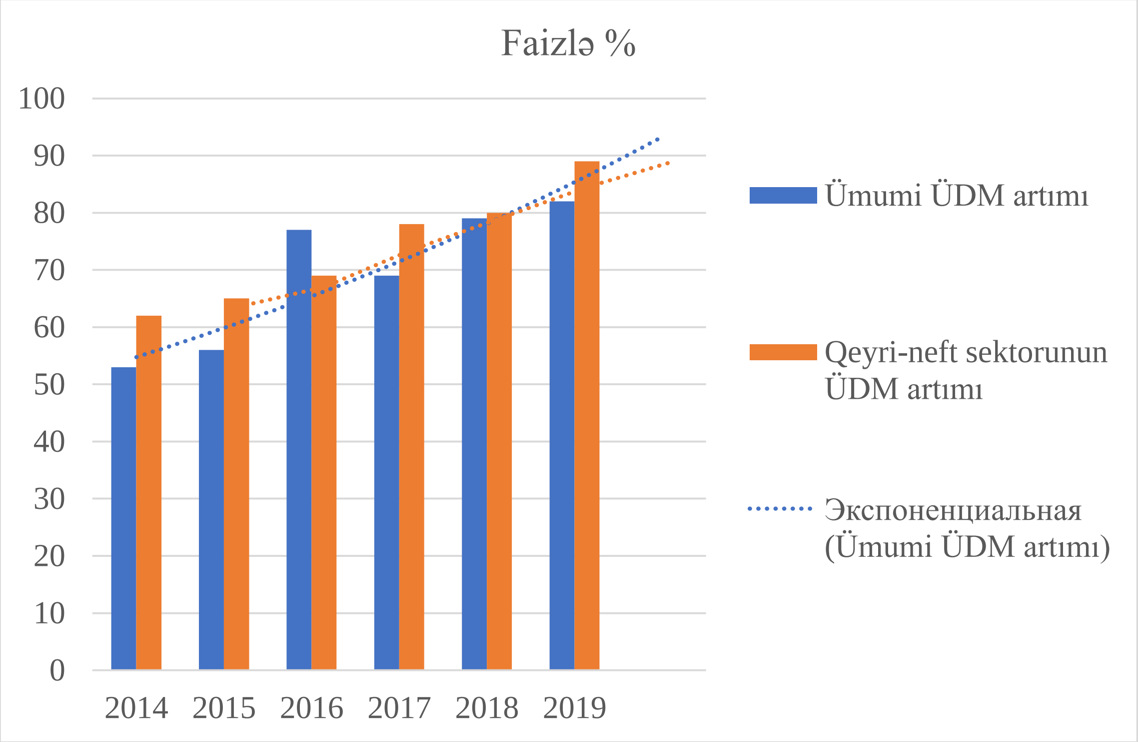

Mənbə: https://jbepnet.com.pdf- Data of Ministry of Economic Development and Central Bank of Azerbaijan Republic 2019.

Bu Proqramların həyata keçirilməsində məqsəd sosial infrastrukturun yaxşılaşdırılması, müxtəlif obyektlərin tikintisi, sənaye müəssisələri və xidmət

obyektlərinin istifadəyə verilməsi yolu ilə ərazilərin, xüsusən qeyri-kapital (periferik) bölgələrin yaşayış şəraitinin və iqtisadi potensialının yüksəldilməsi idi.

Qrafik 1-dən göründüyü kimi, Azərbaycan iqtisadiyyatı 2014-2018-ci illərdə ən yüksək inkişaf dövrünü yaşamışdır. Bu zaman həmin illərin müəyyən mərhələlərində geriləmə də müşahidə olunur. Bu, dünya bazarında neftin ucuzlaşması ilə əlaqədar idi.

2005-2008-ci illərdə, neft qiymətlərinin düşməsinə və neft sənayesinə qoyulan müvafiq investisiyalara baxmayaraq, Azərbaycanın maliyyə potensialındakı artım əsasən neft sektoru hesabına baş vermiş, investisiya siyasəti iqtisadiyyatın qeyri-neft sahələrinə müsbət təsir göstərmişdir. 2005-2010-cu illərdə Azərbaycanın neft sənayesi yüksək dərəcədə inkişaf etmişdir, lakin 2010-cu ildən sonra ölkənin qeyri-neft sektorunda daha çox artım müşahidə edilmişdir.

ÜDM-in real artımı 2010-2012-ci illərdə ən az 8%, 2013-cü ildə isə təxminən 10-20% çox təşkil etmişdir. Dövlət büdcəsində qeyri-neft sektorunun payı 2010-cu ildə 1,7 milyard manat, 2014-ci ildə 4 milyard manat və 2015-ci ildə 6 milyard manat olmuşdur. 2015-2017-ci illərdə ümumi investisiyaların 62% -i qeyri-neft sahələrinin payına düşmüşdür. 2017-ci ildə ixracatdakı qeyri-neft sektorunun payı 2016-cı ildəkindən fərqli olaraq 21% təşkil etməlidir. Qeyri-neft sektoru ilk dəfə 2013-cü ildə ÜDM daxilində 53%-ə çatdı (Allayverdiyev A.T., Qafarov K.C., Əhmədov Ə.M. 2016: s.346).

Birinci Dövlət Proqramının bir hissəsi olaraq fermerlərə və aqrobizneslərə texniki və maliyyə dəstəyinin göstərilməsi əkinçilik fəaliyyətinə dair göstəricilərdə də öz əksini tapdı. 2003-2008-ci illərdə kənd təsərrüfatı və qida sənayesi məhsulları 21,4% -i buğda, 40,1% -i kartof, 17,4% -i tərəvəz, 78,1% -i üzüm olmaqla artmışdır (Allayverdiyev A.T., Qafarov K.C., Əhmədov Ə.M. 2016: s.346).

Bundan əlavə, bir sıra sənaye və kənd təsərrüfatı binaları, tibb, təhsil və digər xidmət müəssisələri, o cümlədən Olimpiya kompleksləri (15-dən çox) kimi idmanla əlaqəli obyektlər Proqrama uyğun olaraq inşa edilmişdir. 1600-ə yaxın yeni təhsil obyekti, o cümlədən 636 yeni orta məktəb tikilmiş və 192-si əsaslı şəkildə yenidən qurulmuşdur. Lənkəran, Qazax, Zaqatala, Bərdə, Qəbələ, Gəncə, Naxçıvan, Culfa,

Babək, Şirvan, Sumqayıt, Xaçmaz, Sabirabadda müalicə və diaqnostika mərkəzləri ilə yanaşı fizioterapiya obyektləri və klinikalar inşa edilmişdir.

Səhiyyə Nazirliyinin nəzdindəki bütün müalicə və profilaktika obyektlərində əvvəllər aparılan ödənişli xidmətlər ləğv edilərək pulsuz göstərilməyə başlandı. Tədbirlərin həyata keçirilməsi zamanı ölkədə 547,5 mini daimi olan 766 mindən çox iş yeri yaradılmışdır. Yaranan müəssisələrin sayı 27,5 mini keçib, bunun 40% -i qeyri-kapital bölgələrin payına düşüb.

İnvestisiya şəraitini asanlaşdırmaq, sahibkarlığı və qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirmək və yeni iş yerlərinin yaradılması prosesini sürətləndirmək üçün fiziki şəxslər üçün ən yüksək vergi dərəcəsi 35% -ə, mənfəət və sosial təyinatlı vergilər 22% -ə endirildi. Lisenziyaların müddətləri iqtisadi fəaliyyətlə uzadıldı.

Kənd təsərrüfatına dair siyasətin ayrılmaz hissəsi olaraq, sonradan aqrobiznesdə 20 növ xidmət göstərməyi həyata keçirən yeni "Aqrolizinq" səhmdar cəmiyyəti yaradıldı. Şirkət təxminən 7 min kənd təsərrüfatı texnikası, 20-dən çox texnoloji avadanlıq, təxminən 230 min ton mineral gübrə gətirdi. Proqramın həyata keçirildiyi illərdə beynəlxalq əhəmiyyətli iki böyük layihə həyata keçirildi. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri istifadəyə verildi. Bu dövrdə müxtəlif istiqamətlərdə müasir magistral yollar da tikilmişdir.

Bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafı üzrə ilk Proqramın (2004-2008) həyata keçirildiyi illərdə ölkənin ÜDM-i 2,6 dəfə, adambaşına düşən ÜDM isə 5 dəfə artmışdır. Bu Proqrama uyğun olaraq, Azərbaycanın qeyri-neft sektoru ilə əlaqəli müəssisə və obyektlərinin inşası və yeni iş yerlərinin yaradılması 6,2 dəfə artırılmış və ümumi investisiyalardakı payı 69% təşkil etmişdir. Bu zaman sənaye istehsalı 2,5 dəfə artırılmış, kənd təsərrüfatında isə artım 25,2% olmuşdur. Proqramın həyata keçirildiyi illərdə ölkənin qeyri-neft sektoru 1,8 dəfə artmışdır (Məmmədov İ.M., 2012: s.344). Özəl sektorun payı isə 84,5% təşkil edirdi. 2008-ci ildə əhalinin gəlirləri 4 dəfə, orta maaşları isə 4 dəfə artmışdır. Bu zaman yoxsulluq nisbəti 13,2%, 5 il əvvəl isə 45% idi.

2009-2013-cü illərdə (ikinci proqram) Azərbaycanın iqtisadi və sosial sahələrində investisiyaların həcmi 101,8 milyard manat, o cümlədən dövlət sektoru

tərəfindən 51,2%, özəl təşkilatlar tərəfindən 48,8% təşkil etmişdir. Əsas kapital 9,3 milyard manat məbləğində maliyyələşdirilmişdir. Ümumi sərmayənin 54,5% -i istehsalata, 45,5% -i xidmətə sərf edilmişdir. 2009-2013-cü illərdə əsas kapitala qoyulmuş investisiyaların 32,5% -i xarici mənbələr hesabına, qalan 67,5% -i daxili potensial hesabına təmin edilmişdir. Maliyyə potensialının artması onu göstərir ki, 2013-cü ildə maliyyələşdirmənin 26,8%-i daxili mənbələr hesabına idarə olunduğu halda, 2009-cu ildə bu rəqəm 62,5% -ə bərabər olmuşdur (Məmmədov İ.M. 2012: s.501).

2013-cü ilin birinci yarısında yeni iş yerlərinin 75% -i ölkənin qeyri-paytaxt bölgələrində yaradıldı. Azərbaycan Qafqazdakı dövlət büdcəsinin 4/5 hissəsini bölüşür. 2009-2013-cü illərdə daxili sektorlara qoyulan investisiyalar 14,6 dəfə artmış, qeyri-neft sektoru ilə müqayisədə isə 12,9 dəfə artmışdır. İnvestisiyaların 37,1 milyard manatı və ya 36,5% -i neft sektoruna, 64,7 milyardı və ya 63,5% -i qeyri-neft sektoruna xərclənmişdir. Bu dövrdə 176,1 min yeni mənzil tikilmişdir. Bu on ildə 7274 yataq tutumu olan xəstəxanalar və ildə 7922 nəfər tutumlu xəstəxana binaları inşa edildi (Məmmədov İ.M. 2012: s.501).

Ümumi tutumu 461,2 min yer olan ümumi təhsil məktəbləri istifadəyə verilmişdir. 2009-2013-cü illərdə Azərbaycanın ÜDM-i 3,2 dəfə, qeyri-neft sektoru 2,6 dəfə, sənayesi 2,7 dəfə, kənd təsərrüfatı 1,5 dəfə (o cümlədən taxıl istehsalı 44%) artmışdır , investisiyalar 6,5 dəfə, əhalinin gəlirləri 6,5 dəfə, maaşlar 5,5 dəfə artmışdır. Bu zaman yoxsulluq səviyyəsi 5,3% -ə qədər azaldı.

27.02.2014-cü ildə Azərbaycan Prezidenti bölgələrin 2014-2018-ci illərdə sosial və iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının həyata keçirilməsinə dair sərəncam verdi. Proqramın icraçıları inzibati ərazilərin müvafiq mərkəzi və yerli qurumlarıdır. İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi bu müddətdə bütün dövlət təşkilatlarının və qurumlarının fəaliyyətinin həyata keçirilməsini əlaqələndirir. Nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün hər il Dövlət İnvestisiya Proqramı hazırlanmalıdır.

Son illərdə Azərbaycanın qeyri-neft sektoru sürətlə inkişaf edir. Lakin əvvəllər də qeyd edildiyi kimi, bu prosesdə qeyri-kapital bölgələrinin rolunun artırılması

olduqca ciddi bir problem kimi görünür. Qeyri-neft sənayesinin ümumi orta sektorda payı son illərdə əhəmiyyətli dərəcədə dəyişib.

Bu arada, qeyri-neft sənayesinin payı 2018-ci ilin ortalarında 20%-ə çatdı. İstənilən nəticələrin əldə edilməsi yerli müəssisələrin maliyyə dəstəyi ilə fəaliyyətlərinin motivasiyasından, əlverişli iqtisadi vəziyyətin və təhlükəsizliyin təmin edilməsindən, bürokratik əngəllər və qeyri-kapital bölgələrdə (kənd əhalisinin çox olduğu) xarici investisiyaların genişlənməsindən asılıdır.

Qeyri-neft sektorunun məhsulları ixrac əhəmiyyətinə malik olmalıdır. Burada Azərbaycanın ticari münasibətlərində qeyri-neft sektorunun əsasən qeyri-neft istehsalı və kənd təsərrüfatının məhsulları ilə təmsil olunduğu diqqət çəkir. Bəzi amillərə görə qeyri-neft sektoru neft sənayesi ilə müqayisədə xarici tələbatdan çox da asılı deyil. Bu sektorda real inkişaf əsasən investisiyalardan, daxili tələbin dəyişməsindən və ölkədə baş verən struktur və institusional dəyişikliklərdən təsirlənir. Bununla belə, Azərbaycanın qeyri-neft sektoru hələ də xidmətlər, kredit fəaliyyəti, tikinti, rabitə və aqrobiznes kimi qeyri-sənaye sahələrini əsas götürü.

Periferik bölgələrdə, son illərdəki reklam fəaliyyətinə və 2017-ci illərin əvvəllərində bəzi vergi endirimlərinin tətbiq olunmasına baxmayaraq xarici investisiya hələ də azdır. Buna görə də Azərbaycanda regional inkişaf hələ də dövlətin köməyindən çox asılıdır. Bu tendensiya Azərbaycan bölgələrində mineral ehtiyatların çıxarılması ilə məşğul olan ortaq şirkətlərin yaradılmasına mane ola bilər. Bu baxımdan dövlət yardımının rolu qeyri-neft sektorunda olduqca zəruridir.

Qrafik 2: 2018-ci ildə investisiya daxilində iqtisadi sahələrin sabit kapitala nisbəti

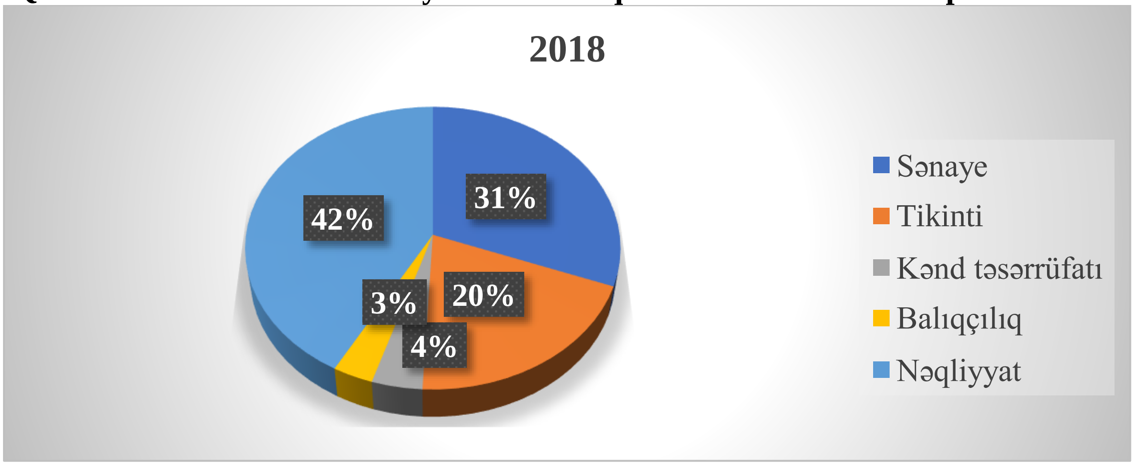

Mənbə: https://jbepnet.com/journals/5.pdf - Regions of Azerbaijan 2018.

Ənənəvi olaraq istehsaldan daha çox üçüncü sektorla maraqlanan yerli sahibkarlara gəldikdə, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi yanında Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun verdiyi güzəştli kreditlərdən əsasən qeyri-kapitaldakı iş adamları istifadə edirlər. 2017-ci ildən bəri, təqdim olunan biznes planları əsasında dövlət qurumu tərəfindən müvafiq layihələrin maliyyələşdirilməsi həyata keçirilir.

Milli Sahibkarlığa Kömək Fondu da lazımlı texniki cihazların idxalına kömək edir. Azərbaycanın özəl sektorunun maliyyə potensialı ilə təminat, xidmət və investisiya etibarlılığı baxımından iki məqamı qeyd etmək lazımdır. Hazırda özəl şirkətlər böyük layihələrin həyata keçirilməsində çox zəif iştirak edirlər. Bu problem turizm sektorunda daha çox qarşılaşır. Azərbaycanın bölgələrindəki istehsal məsələsinə gəldikdə, ilk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, Bakı ilə paytaxt olmayan bölgələr arasındakı fərqlər son illərdə çox da azalmayıb.

Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun aktual məsələlərindən biri kənd təsərrüfatı istehsalı ilə bağlıdır. Kənd təsərrüfatı istehsalı artmaqdadır, lakin bu sektorda real potensial mövcud məhsuldan daha yüksəkdir. Uzun müddətdir ki, kənd iqtisadi rayonlarının nisbətən zəif aqrar sektoru bir çox qida məhsullarına olan daxili tələbatı tamamilə ödəyə bilmir. Bu çatışmazlıq Azərbaycanda cari dövr üçün də xarakterikdir.

Şəkil 1: Qeyri-neft sənaye sektoru üzrə müəssisələrin iqtisadi-sosial əlamətlərinin təsnifatı 2018

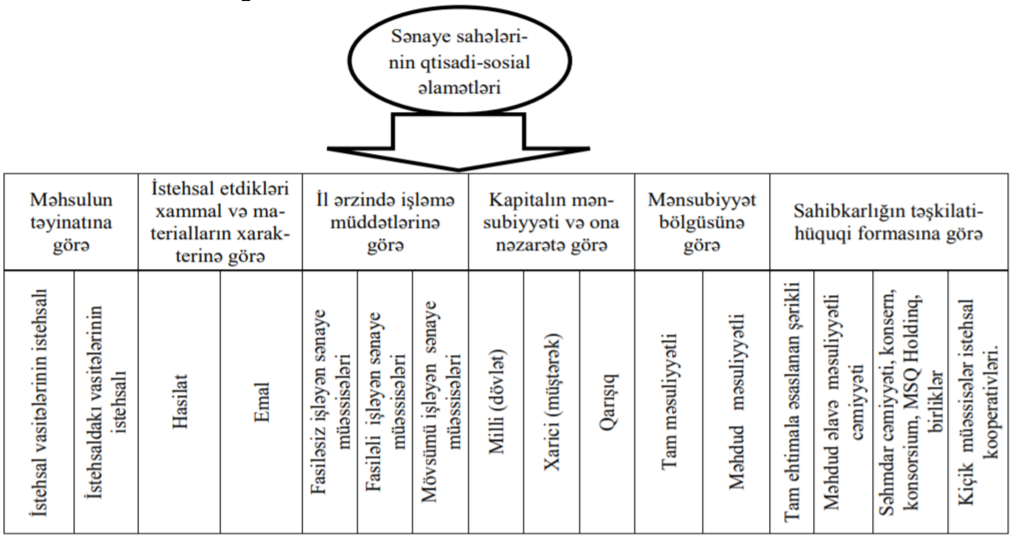

Mənbə: http://lib.bbu.edu.az/files/book/835.pdf-Qeyri-neft sektoru 2018.

Qeyri-neft sektorundakı müsbət dəyişikliklər bütövlükdə sənaye istehsalının sahə quruluşunda bir sıra dəyişikliklərə səbəb oldu. Beləliklə, yalnız 2014-2018-ci illərdə mədən sənayesinin qeyri-neft sektorunun ümumi sənayedəki payı 1,1 bənd, emal sənayesi - 4,3 bənd, elektrik, qaz və buxar istehsalının paylanması və təchizatı - 1,4 bənd artmışdır.

Eyni zamanda əczaçılıq, rezin və plastik məmulatlar, tikinti materialları, kompüterlər və digər avadanlıqların, digər nəqliyyat vasitələrinin payı sabit qaldı, yalnız sənaye quruluşundakı mebel, zərgərlik, musiqi alətləri, idman malları və tibbi avadanlıqların payı azaldı. Bu sahələrdəki nisbi geriliyi aradan qaldırmaq üçün qeyri-neft sektorunun inkişafının mürəkkəbliyini artırmağa, dünya iqtisadiyyatına dərin inteqrasiyaya, enerji istehsalını stimullaşdırmağa və ekoloji cəhətdən təmiz olan texnologiyalara, müxtəlif sahələrin ahəngdar fəaliyyətinə diqqət yetirməliyik.

1.2. Qeyri - neft sektoru sahələri və nəzəri metodoloji əsasları

İqtisadi strukturun müasir səviyyədə formalaşması insan ehtiyaclarının artması və dəyişməsi, elmi-texniki tərəqqi, istehsal güclərinin, xüsusən də ictimai əmək bölgüsünün ağırlaşması kimi uzunmüddətli proseslər nəticəsində formalaşmışdır. Beləliklə, iqtisadi strukturunun formalaşması ictimai əmək bölgüsüylə əlaqələndirilir. İctimai əmək bölgüsü üç formaya malikdir: birincisi, ümumi ictimai əmək bölgüsü ikincisi, paralel ictimai əmək bölgüsü və sonda, fərdi ictimai əmək bölgüsü (Allayverdiyev A.T., Qafarov K.C., Əhmədov Ə.M. 2016: s.346).

İlk olaraq, ictimai əmək bölgüsü nəticəsində iqtisadiyyat ixtisaslaşma əsasında müəyyən sektorlara bölünür.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin (DSK) mövcud metodologiyasına əsasən iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun fəaliyyət növlərinə görə statistik bölgüsü aşağıda qeyd olunduğu kimidir (Məmmədov İ.M. 2012: s.501).

- Sənaye (təbii qaz, habelə xam neft istehsalı, neft emalı istisna olmaqla);
- Kənd və meşə təsərrüfatı, balıqçılıq;
- Emal sənayesi;
- Elektrik, qaz və buxar istehsalı, paylanması və təchizatı;

- Su təchizatı, tullantı materiallarının təmizlənməsi və emalı;
- Tikinti;
- Nəqliyyat vasitələrinin təmiri;
- Turistlərin yerləşməsi və ictimai iaşə;
- Məlumat və rabitə;
- Sığorta fəaliyyəti;
- Daşınmaz əmlak əməliyyatları;
- Peşə, elmi və texniki fəaliyyət;
- Təhsil;
- Əhaliyə səhiyyə, həmçinin sosial xidmətlər barədə yardımın göstərilməsi;
- İnzibati və köməkçi xidmətlərin göstərilməsi;
- İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsindəki fəaliyyətlər;
- Başqa sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi.

Beynəlxalq səviyyədə ayrı-ayrı ölkələrin milli iqtisadiyyatının quruluşu aşağıdakı üç əsas istiqamətdə birləşdirilmişdir (Məmmədov İ.M. 2012: s.501).

- Sənaye kompleksi;
- Aqrosənaye kompleksi;
- Xidmət sahəsi.

Bu sahələr iqtisadi məqsəd və istehsal xüsusiyyətlərinə əsasən fərqlənir. Lakin bu sahələrin hamısı iqtisadi baxımdan çox vacibdir, bir-biri ilə əlaqəlidir, bir-birindən asılıdır və müxtəlif səbəblərdən milli iqtisadiyyatda qeyri-bərabər inkişaf tempinə malikdir. Beləliklə, dünya iqtisadiyyatındakı ölkələr daha çox sənayeləşmiş, aqrar sənaye və digər xidmətləri inkişaf etmiş ölkələr kimi təsnif edilir. Azərbaycan Respublikası DSK-nın məlumatına əsasən, 2016-ci ildə ÜDM-in strukturundakı sənayenin payı 48,9% təşkil edib. İl boyunca qeyri-neft sənayesi sektoru ÜDM-in 77,3% -ni təşkil etmişdir (Məmmədov İ.M. 2012: s.501).

Qeyri-neft sektorunun şaxələndirilməsi dolayısı ilə iqtisadi artımın sürətlənməsi ilə adambaşına düşən real gəliri artırır və nəticədə ölkə əhalisinin iqtisadi rifah səviyyəsini yüksəldir. Son illər ölkəmizdə həyata keçirilən iqtisadi siyasət nəticəsində bəzi istehsal və xidmət sahələri qeyri-neft sektorunun inkişafına

xüsusi diqqət yetirmişdir. İslahatlar nəticəsində qeyri-neft sektorunun ÜDM-də payı 2013-cü ildən sonra artmağa başladı. Dövlətin rolu bu sahədə danılmazdır.

Şəkil 2: Dövlətin iqtisadiyyatı birbaşa tənzimləmə metodları 2019

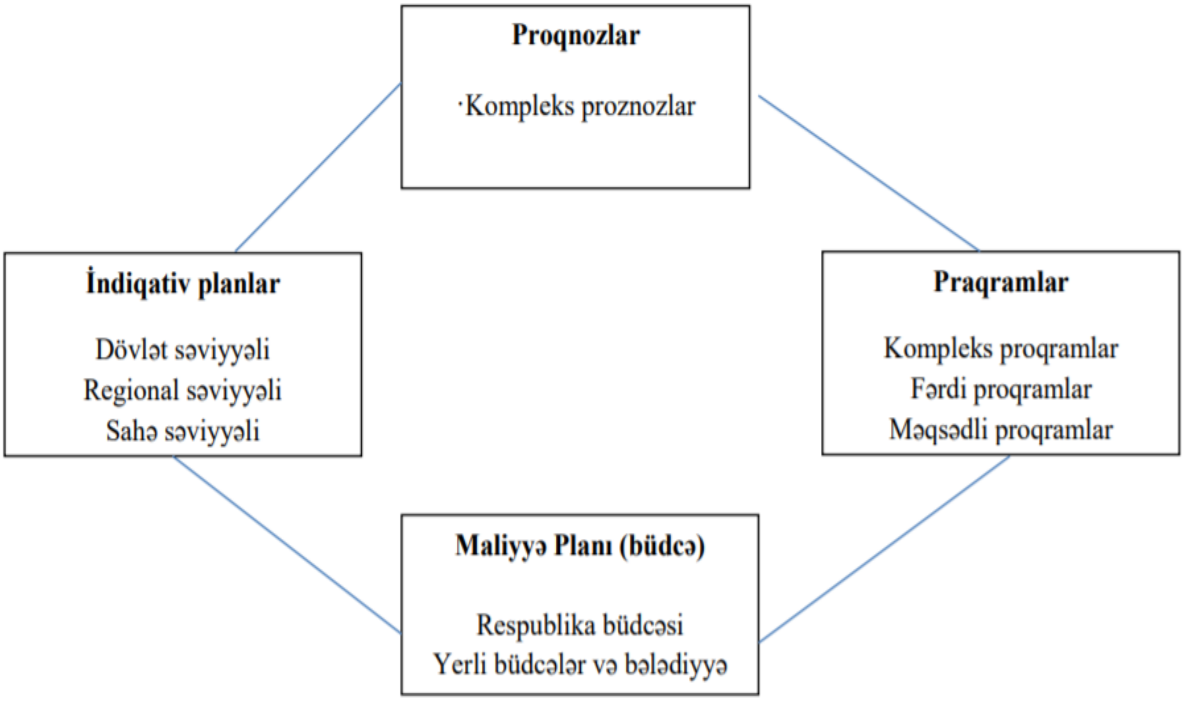

Mənbə: http://lib.bbu.edu.az/files/book/835.pdf- Qeyri-neft sektorunun dövlət tərəfindən tənzimlənməsi 2019.

Qeyri-neft sənayesinin tənzimləyici funksiyalarına aşağıdakılar daxildir (Məmmədov İ.M., 2012: s.385):

- dövlətə məxsus müəssisələrin səmərəli idarə olunması;
- müəssisələrdə düzgün maliyyə və iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi;
- investisiya siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi;
- sənaye sahələrində yenilik siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi.

Bu metod və funksiyaların həyata keçirilməsi kontekstində qeyri-neft sənayesində dövlət tənzimlənməsinə makroiqtisadi, regional və sahibkarlıq maraqları prizmasından yanaşılmalı və aşağıdakı tənzimləmə sahələrinə xüsusi diqqət yetirilməlidir (Məmmədov İ.M. 2012: s.501).

- İqtisadiyyat və istehsalın diversifikasiyası;
- Neftdən asılılığının azaldılması;
- Alternativ ixrac strukturunun formalaşdırılması;

- Yoxsulluğun azaldılması;
- Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- Sənayenin və məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılması;
- Yerli xammala əsaslanan qeyri-neft sənayesinin inkişafı;
- Bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafı;
- Sahələrdə olan müəssisələrdə elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin geniş tətbiqi;
- Məhsul yeniliyinin genişləndirilməsi və stimullaşdırılması;
- Sektorun investisiya təminatının yaxşılaşdırılması;
- Vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi və vergi güzəştlərinin tətbiqi;
- Ekoloji tarazlığın təmin edilməsi.

Qeyri-neft sənayesinin sürətli inkişafı ilə yanaşı, innovasiyaların təşviqi və genişləndirilməsi ölkədə biliyə-savada əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşması üçün əlverişli şərait yaradacaqdır. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında qaz sektorunun və neft-kimya sənayesinin modernləşdirilməsi, qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi və inkişafı, alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrinə çıxışın genişləndirilməsi, aqrar sektorun inkişafı və qida təhlükəsizliyi, ticarət və xidmətlərin genişləndirilməsi və inkişafı, xarici ticarət və investisiyaların strukturunun təkmilləşdirilməsi əsas prioritet olaraq müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı birinci və ikinci Dövlət Proqramlarının həyata keçirilməsi zamanı Prezident bütün iqtisadi rayonlara daxil olan şəhər, habelə kəndlərin sosial-iqtisadi inkişaf baxımından sürətləndirilməsinə aid əlavə 241 fərman imzaladı. Bu dövrdə 64.000 müəssisə, 42 olimpiya idman mərkəzi, 31 gənclik mərkəzi, 210.000 məcburi köçkün üçün 85 qəsəbə salındı. Bundan əlavə həmin dövrdə 3300 körpü və tunel tikildi, bölgələrdə 6 hava limanı və 22 elektrik stansiyasının tikintisi başa çatdırıldı (Məmmədov İ.M. 2012: s.501).

Ölkə regionlarının 2014-2018-ci illər ərzində sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramının əsas məqsədi ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi,

iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, xüsusən də bölgələrin inkişafının sürətləndirilməsi üçün tədbirlərin davam etdirilməsidir.

Dövlət Proqramında qarşıya qoyulmuş hədəfə çatmaq üçün bölgələrdə infrastrukturun, o cümlədən kommunal xidmətlərin yaxşılaşdırılması, ixrac yönümlü və rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalında sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi, xüsusilə kənd yerlərində məşğulluğun artırılması nəzərdə tutulur.

İqtisadi böyümə, məşğulluq, büdcə və valyuta gəlirlərinin başlıca mənbəyi olan qeyri-neft sektoru, qarşıya qoyulmuş hədəflərə çatmaq üçün balanslı və davamlı iqtisadi böyümənin əldə edilməsində və yüksək gəlirli bir iqtisadiyyatın qurulmasında strateji rol oynamağa davam edəcəkdir.

Qeyri-neft sektorunun inkişaf səviyyəsini, mövcud problemləri və potensial inkişaf imkanlarını əhatə edən ayrıca bir proqram hələ dövlət tərəfindən qəbul edilməyib. Bununla birlikdə, AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun işçiləri, məsələn, prof. Əliyev İ.H. və i.ü.f.d, dos. Məmmədov Y.A.-nın 2014-cü ildə çap etdirdiyi monoqrafiyada qeyri-neft sənayesinin inkişaf prespektivinə dair proqram layihəsi təqdim olunmuş və fikrimizcə, bu proqram elmi və praktik əhəmiyyətiylə qeyri-neft sektorunun inkişaf strategiyasını sürətləndirmək məqsədi ilə lazımi prioritetləri əks etdirir.

Onların fikirləri və tövsiyələri bizi tamamilə qane etdiyindən bu proqramın məqsədləri, hədəf və prioritetlərini tədqiqat işində qeyd etməyə ehtiyac duyuruq. Proqramın əsas məqsədi qeyri-neft sənayesinin inkişafına təkan vermək, bu sahədə fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatların rəqabətə davamlı və yenilikçi məhsulların istehsalına nail olmaq, maddi-texniki bazasını möhkəmləndirmək və regional inkişaf səviyyəsini artırmaqdır.

Qarşıya qoyulmuş hədəflərə çatmaq məqsədi ilə aşağıda qeyd olunan vəzifələr nəzərdə tutulur (Məmmədov İ.M. 2012: s.501).

- Qlobal inkişaf amillərini nəzərə alaraq qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi;
- Texniki bazanın, qeyri-neft sənayesinin infrastrukturunun modernləşdirilməsinin sürətləndirilməsi;

- Qeyri-neft sənayesi üçün təkmilləşdirilmiş yenilik strukturu və sistemin formalaşdırılması;
- Qabaqcıl texnologiyaya dair transfer sisteminin qurulması, risk müəssisələri üçün dəstək mexanizmi göstərmək.

Dövlət proqramlarının uğurlu icrası nəticəsində bölgələrdə qeyri-neft sənayesinin inkişafı üçün güclü potensial yaradılmışdır. Hazırda kənd təsərrüfatı, turizm, informasiya və telekommunikasiya texnologiyaları və emal sənayesi Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafında əsas prioritetlərdir. Beynəlxalq maliyyə qurumları Azərbaycanda kənd təsərrüfatı və turizmin vacibliyini vurğulayır. Hazırda ölkənin işləyən əhalisinin təxminən 46% -i kənd təsərrüfatında işləyir. Buna görə də Azərbaycanda kənd təsərrüfatının inkişafı üçün müntəzəm dövlət proqramlarının icrası, bir sıra islahatların həyata keçirilməsi və yeni texnologiyaların tətbiqi sürətlənir.

Qeyri-neft sektoru aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir:

- kənd təsərrüfatı məhsulları emal sənayesinin bir çox sahələri (qida, içkilər, geyim, dəri məhsulları və s.) üçün əsas xammal kimi istifadə olunur;

- texnoloji cəhətdən bir-biri ilə əlaqəli müəssisələr və digər iqtisadi fəaliyyət sahələri üçün ilkin xammal və reagent kimi kimya və neft-kimya sənayesinin məhsulları (əczaçılıq, rezin və plastik məhsullar, tikinti, kompüter və elektron avadanlıqları, mebel, avtomobil və onların qoşquları, kənd təsərrüfatı, məişət və qida məhsullarının qablaşdırılması üçün qabların (çantalar, qablar, paspaslar və s.) istehsalında xammal kimi istifadə olunur;

- əmək obyektlərinə təsir, formasını dəyişdirmək texnoloji prosesdə kimyəvi-fiziki təsir metodlarının tətbiqi ilə həyata keçirilir;

- müxtəlifliyi ilə seçilən ayrı-ayrı məhsulların istehsalı, xidmətlər prosesində zəif ixtisaslaşmış maşınlar, avadanlıqlar, alətlər, cihazlar, dəzgahlar və s. istifadə olunur.

- fərdi emal sahələrinin yüksək emal gücü və material tutumu;

- sənayelərin enerji tələbatının davamlı artması;

- əmək xərclərinin yüksək miqdarı və xüsusi çəkisi;

- işçi payının yüksək səviyyədə saxlanılması.

Qeyri-neft sektorlarından biri olan yüngül sənaye, əhalini parçalar, geyim, ayaqqabı ilə təmin edən bir qrup sənaye sahəsindən ibarət sahələri və alt sektorları birləşdirir. Tekstil, ayaqqabı, dəri, xəz, tikiş və s. bu emal sənayesinə aiddir. Alt sahələrinin təsnifatı aşağıda göstərilmişdir.

Şəkil 3: Yüngül sənayenin alt sahələrinin təsnifatı

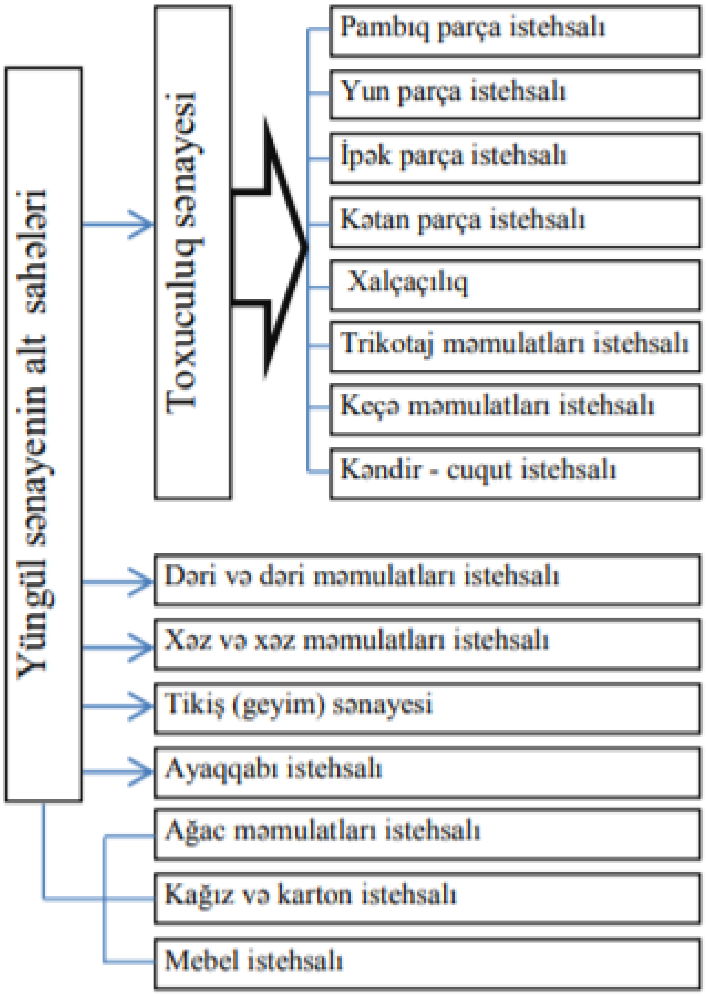

Mənbə: https://jbepnet.com.pdf- Data of Ministry of Economic Development and Central Bank of Azerbaijan Republic 2019.

Yüngül sənaye avadanlıqları, kimyəvi liflər və s. öz növbəsində özlərini istehsal məhsulları ilə təmin edirlər. Yüngül sənaye ölkənin sosial-iqtisadi sistemində mühüm rola və əhəmiyyətə malik olmaqla, əhalinin ehtiyaclarını yalnız fizioloji baxımdan deyil, həm də estetik baxımdan ödəməyə xidmət edir. Yüngül sənaye, ilkin xammal emal edən və hazır məhsul istehsal edən müəssisələri birləşdirən böyük bir sənayedir. Yüngül sənayenin əsas xüsusiyyətlərindən biri də böyük sərmayə qoyulmuş kapitalın sürətli şəkildə geri qaytarılmasıdır. Sənayenin

texnoloji xüsusiyyətləri istehsal olunan məhsulların çeşidini minimum qiymətə dəyişdirməyə imkan verir ki, bu da istehsalın hərəkətliliyini təmin edir. Yüngül sənaye müəssisələrinin yerləşməsində əsas amillər bunlardır (Allayverdiyev A.T., Qafarov K.C., Əhmədov Ə.M. 2016: s.346).

- yerli xammal bazasına yaxınlıq;
- istehlakçıların daimi iştirakı;
- müxtəlif ixtisaslar üzrə əmək ehtiyatları.

Kənd təsərrüfatında artım qeyri-neft sektorunun əsasını təşkil edir. Bu baxımdan əkinçilik, heyvandarlıq, qoyunçuluq və s. nümunə verilə bilər.

Kənd təsərrüfatı əlverişli hava şəraiti və torpaq örtüyündə müxtəlif məhsullar yetişdirməyə imkan verir. Xüsusilə pambıqçılıq, tərəvəzçilik, tütünçülük və üzümçülük Azərbaycanın kənd təsərrüfatının ixtisaslaşmış sahələridir və bu sahələr əsasən Sabirabad və Zirədə qarpıza olan daxili tələbatı ilə tanınır.

Kartofçuluq Gədəbəy, Tovuz, Şəmkirdə və qismən Daşkəsən və Göygöl bölgələrində yetişdirilir. Kartof yerli əhalinin ehtiyaclarını ödəmədiyi üçün xaricdən gətirilir.

Bağçılıq Azərbaycanda kənd təsərrüfatının ixtisaslaşmış sahələrindən biridir. Azərbaycanda bütün meyvələr üçün Quba-Xaçmaz, giləmeyvə üçün Zaqatala-Şəki (şabalıd, qoz, fındıq), qoz-fındıq (ərik, şaftalı) üçün Naxçıvan Muxtar Respublikası, quru subtropik meyvələr üçün Kür-Araz (nar heyva) ixtisaslaşmışdır. Azərbaycanın əncir bağı Qubadır. Meyvənin üçdə ikisi Quba-Xaçmaz, 17% -i isə Şəki-Zaqatala və Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonları tərəfindən istehsal olunur. Fıstıq istehsalının 97% -i Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda cəmlənmişdir. Kür-Araz və Yuxarı Qarabağda çoxlu tut ağacı var.

Heyvandarlıq Azərbaycanda kənd təsərrüfatının ən vacib sahəsi olsa da, əhalinin ət, süd və yumurta məhsullarına olan tələbatının yalnız yarısını ödəyir. Geniş yaylaq otlaqları və torpaq qıtlığı Azərbaycanın dağlıq ərazilərində heyvandarlığın əkinçilikdən daha yaxşı inkişafına səbəb olmuşdur. Azərbaycanın dağlıq ərazilərində, xüsusən Dağlıq Şirvan və Kəlbəcər-Laçının iqtisadi bölgələrində heyvandarlıq daha yaxşı inkişaf etmişdir.

Azərbaycanın dağlıq və dağətəyi ərazilərində qoyunçuluq olduqca yüksək səviyyədə inkişaf etmişdir. Azərbaycanda dağ merinosu, Qarabağ və Balbas qoyun cinsləri bəslənir. Azərbaycanda qoyunçuluğun inkişafı üçün kifayət qədər təbii yem bazası və qış otlaqları var. Son illərdə otlaqların çoxunun işğalı Azərbaycanda qoyunçuluğun inkişafına mane olur.

Aqrar sektorun inkişafı digər qeyri-neft sahələrinin inkişafına da müsbət təsir göstərir. Bu sahələrə aşağıdakılar daxildir (Allayverdiyev A.T., Qafarov K.C., Əhmədov Ə.M. 2016: s.501).

- tekstil sənayesi;
- geyim sənayesi;
- dəri məmulatları istehsalı;
- ayaqqabı istehsalı;
- çörək və un məmulatları sahəsi;
- kənd təsərrüfatı maşın və avadanlıqları istehsal edən sahələr;
- nəqliyyat sahəsi;
- ticarət və iaşə;
- qida sənayesi;
- kimya və elektron avadanlıq sənayesi;
- məhsulların qablaşdırılması üçün karton istehsalı sahəsi;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının marketinqi ilə məşğul olan sosial infrastruktur obyektləri və s.

Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun prioritet sahələrindən biri turizmdir. Adı çəkilən sahə gəlir gətirmə baxımından çox əlverişlidir. Odur ki, son illərdə ölkəmizin mövcud turizm potensialının tam səfərbər olunması üçün genişmiqyaslı tədbirlər görülmüş, bölgələrdə olduğu kimi, Bakıda da müasir turizm obyektləri tikilib istifadəyə verilmişdir.

Ölkənin turizm potensialından tam istifadə qeyri-neft sektorunun ÜDM-dəki payını artıracaqdır. Beləliklə, Azərbaycanın zəngin turizm potensialı və son illərdə ölkədə turizm infrastrukturunun sürətli inkişafı ölkəyə qeyri-neft sektorunda bu sahədə böyük üstünlüklər vəd edir. Azərbaycanda qeyri-neft sənayesinin inkişafı

özəl sektorun fəaliyyətindən asılıdır. Buna görə son illərdə ölkədə yaradılan əlverişli iş mühiti, özəl sektora dövlət dəstəyinin davamlı artması sahibkarlığın sürətli inkişafına səbəb oldu. Ümumiyyətlə, Azərbaycan iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə təmin ediləcək ki, bu da dövlət proqramlarının icrasının məntiqi nəticəsidir.

1.3. Milli iqtisadiyyatın inkişaf istiqamətlərində regionlarda qeyri-neft sektorunun əhəmiyyəti

Müasir şəraitdə milli iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində balansın formalaşması iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasına birbaşa təsir göstərir. Dünya təcrübəsində ölkələrin təbii ehtiyatlarla zənginliyinin milli iqtisadiyyatın inkişafına müsbət təsir göstərdiyini və təbii ehtiyatlarla əlaqəli sahələrin inkişafına səbəb olduğunu görə bilərik. Bu baxımdan təbii ehtiyatlarla zəngin ölkələrdə neft sənayesinin inkişafı digər sahələrdən xeyli dərəcədə fərqlənir. Neft və qaz sektorunda milli iqtisadiyyatın böyümə sürəti digər sahələrdə iqtisadi artım səviyyəsini üstələyir. Milli iqtisadiyyatda yanacaq sektorunun sürətli inkişafına baxmayaraq, qeyri-neft sektorunda iqtisadi böyüməni ləngidən bir sıra amillər var (Allayverdiyev A.T., Qafarov K.C., Əhmədov Ə.M. 2016: s.501).

- milli iqtisadiyyatın neft və yanacaq sektoruna geniş miqyaslı investisiyalar qoymaq;

- neft və yanacaq sektorunda əsas fondların fiziki cəhətdən yenilənməsi;

- neft və yanacaq kompleksində müasir texnologiyaların son nailiyyətlərinin tətbiqi;

- neft və yanacaq sektorunda intensiv inkişafın təmin edilməsi və yenilikçi istehsalın qurulması;

- neft və yanacaq sektorunda çalışan işçilərin maaşlarının və gəlirlərinin digər sahələrə nisbətən xeyli yüksək olması;

-dünya bazarında neft və yanacaq sektorunda istehsal olunan məhsullara yüksək tələbin mövcudluğu.

Bu amillər neft sənayesinin sürətli böyüməsini təmin edir. Xüsusilə, zamanla neft sektorundan artan böyük və sürətli gəlirlər, dövlət iqtisadiyyatında dövlət büdcəsi və ÜDM-in ümumi gəlirlərinin artmasına səbəb olmuşdur. Lakin bütün bunlar iqtisadiyyatın digər sahələrində artımın geridə qalmasına səbəb olur. Bu bölgələrdəki investisiya aclığı bu prosesin formalaşmasında ən vacib amillərdən biridir. Əlbətdə ki, neft və yanacaq sektoruna xarici investisiyaların artması bu sahədə qabaqcıl texnologiyaların davamlı istifadəsi üçün vacibdir. Digər sahələrdə kapital tələbindən narazılıq intensiv inkişafa imkan vermir və eyni zamanda bu sektorları aclıq riski altına alır. Milli iqtisadiyyatda neft sektorunun sürətli inkişafı ölkə iqtisadiyyatına geniş miqyaslı investisiyalar üçün şərait yaratsa da, digər sahələrdə iqtisadi cəhətdən geridə qalmış vəziyyətlər mövcuddur ki, bu da ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi üçün xüsusi problem yaradır.

Qeyri-neft sektorunun inkişafı milli iqtisadiyyatın və dövlət büdcəsinin neftdən asılılığının qarşısının alınmasında mühüm rol oynayır. Qeyri-neft sektorunun inkişafı bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafına və yoxsulluğun azaldılmasına birbaşa təsir göstərmişdir. Qeyri-neft sektorunun inkişafı məhsulun ixrac strukturunda üstünlük təşkil etməsinin qarşısını alır, eyni zamanda ixracın beynəlxalq bazar şərtlərindəki dəyişikliklərdən asılılığını azaldır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizin beynəlxalq münasibətlər sisteminə sürətli inteqrasiyası, eyni zamanda dinamik iqtisadi inkişafı, yoxsulluğun azaldılması, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və ixracın təmin edilməsi qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafından birbaşa asılıdır.

Qeyri-neft sektorunun inkişafı bu sahələrdə istehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artmasını tələb edir. Məlum olduğu kimi, respublikamız dünya bazarına əsasən xammal şəklində neft məhsulları ixrac edir. Dünya bazarına neft ixracatının artması, xüsusən müstəqilliyin ilk illərində beynəlxalq münasibətlər sisteminə strateji inteqrasiyanın sürətlənməsi üçün şərait yaratmışdır.

Qeyri-neft sektorunun inkişafına obyektiv ehtiyac, ilk növbədə, milli iqtisadiyyatda dövlət büdcəsi gəlirlərinin tarazlaşdırılması, kəndin inkişafı, həmçinin alternativ ixrac sektorunun yaradılması baxımından vacibdir. Eyni

zamanda, qeyri-neft sektorunun inkişafı milli iqtisadiyyatı dəyişən bazar şərtlərindən sığortalamaq üçün alternativlərin praktik tətbiqini nümayiş etdirir. Qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-neft sektorunun inkişafına hər cür dəstək ölkədə neftin əvvəlki əhəmiyyətini itirməsi halında strateji əhəmiyyətə malik olacaqdır. Buna görə mövcud vəziyyətdə neft gəlirlərini qeyri-neft sektoruna yönəltmək və qeyri-neft sektorunun inkişafına sərmayə qoymaq olduqca vacibdir.

SSRİ dövründə respublikanın paytaxtı Bakıda və bir çox bölgələrdə yüngül sənaye müəssisələri fəaliyyət göstərir. Düzdür, bu müəssisələrin məhsulları yerli istehlakçıların ehtiyaclarını o qədər də qane etmir, lakin bununla bağlı qədim bir ənənə mövcud olmuşdur. Bundan əlavə, yüngül sənaye müəssisələrinin mövcudluğu ölkədə pambıqçılıq sənayesinin inkişafıyla yanaşı kənd təsərrüfatının xammal kimi inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Ancaq keçmiş Sovet İttifaqının dağılmasından sonra mərkəzləşdirilmiş iqtisadi əlaqələrin kəsilməsi islahatların ilk günlərində yüngül sənayenin pozulmasına və köhnəlmiş avadanlıqların ixracına səbəb olmuşdur. Bu prosesin əsas səbəbləri keçid dövrünün ilk mərhələlərində istehsalın stimullaşdırılması və daxili bazarı qorumaq üçün lazımi tədbirlərin olmaması idi.

Hal-hazırda əhalinin gündəlik istehlak mallarına olan bazar tələbi xarici idxal kanalları və kiçik emalatxanalar tərəfindən ödənilir.

Azərbaycan Respublikası qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün böyük potensiala malikdir. Bu imkanlar daxili bazardan idxal asılılığının qarşısını almağa və bir sıra məhsullar üçün xarici bazarlarda müqayisəli üstünlüklərə nail olmağa kömək edə bilər. Azərbaycanda emal sənayesi, kənd təsərrüfatı, tikinti, turizm, telekommunikasiya, eləcə də yüngül sənaye qeyri-neft sektorunun prioritetləri baxımından inkişaf etdirilə bilər.

Mövcud şəraitdə, Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunda inkişaf potensialının artırılması üçün, xüsusən dövlət sektorunda - infrastruktur və tranzit dəhlizlərində əhəmiyyətli investisiyaların cəlb edilməsi və sabit maliyyələşmənin təmin edilməsi vacibdir. Kiçik və orta müəssisələrin də

məhsullarını yüksək rəqabətli bir bazarda nümayiş etdirməsi və kənd təsərrüfatı və digər kənd yerlərində ticarətə dəstək verməsi üçün investisiyalara ehtiyacı var.

Bütün bunları yekunlaşdıraraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, qeyri-neft sektorunun inkişafı milli iqtisadiyyatın və dövlət büdcəsinin gəlirlərinin bazar şərtlərindən asılılığını aradan qaldırmaq üçün əlverişli şərait yaradacaq və müasir şəraitdə qlobal maliyyə böhranının əhatə dairəsini məhdudlaşdıracaqdır. Ümumiyyətlə, qeyri-neft sektorunun inkişafı ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına daha dərin inteqrasiyasını təmin edəcəkdir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI REGİONLARINDA QEYRİ NEFT SEKTORUNUN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Regionlarda qeyri-neft sektorunun inkişafının mövcud vəziyyəti

Bölgədəki qeyri-neft sektorunun inkişaf vəziyyəti geniş mövzuları əhatə edir. Qeyri-neft sektorunun inkişafı ölkənin iqtisadi potensialının gücləndirilməsində ən vacib amillərdən biridir.

Nəticədə son illərdə uğurlu şəkildə həyata keçirilən dövlət proqramları və bu sahədə həyata keçirilən tədbirlər qeyri-neft sektorunun daimi inkişafına, işgüzar mühitin daha da yaxşılaşdırılmasına, investisiyaların artırılmasına və yeni müəssisələr və iş yerlərinin açılmasına təkan verdi.

İslahatların əsas istiqamətlərindən biri neqativ hallara qarşı müxtəlif hüquqi və tənzimləyici prosesləri həyata keçirmək üçün Şuranın yaradılmasıdır. Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Apellyasiya Şurasının yaradılması bu məqsədə xidmət edən addımlardan birincisidir.

Apellyasiya Şurasının yaradılmasında əsas məqsəd sahibkarlıq fəaliyyətiylə məşğul olan fiziki, habelə hüquqi şəxslərin müraciətlərinə baxılması üçün çoxsəviyyəli bir yanaşma təmin etmək, yerli icra hakimiyyəti orqanlarının qərar, fəaliyyət yaxud passivliyindən şikayət etmək mexanizmini təkmilləşdirməkdir. Bundan əlavə, ölkə başçısının fərmanıyla mərkəzi və yerli icra hakimiyyətlərində əlavə Apellyasiya Şuraları da yaradıldı.

Statistik məlumatlara əsasən məlum olur ki, ölkənin qeyri-neft sektoru son illərdə yüksək səviyyədə inkişaf etmişdir.

İqtisadiyyat naziri Şahin Mustafayev oktyabrın 21-də nazirliyin kollegiya iclası zamanı bildirib ki, Azərbaycanın qeyri-neft sənayesi 2020-ci ildə 8,8 faiz artmışdır (http://www.erc-az.gov/).

2020-ci ildə Azərbaycanın ÜDM-də real artımı 3%, o cümlədən neft sektorunda 1,6 və qeyri-neft sektorunda 3,8 % olmuşdur. Əlavə olaraq sənayenin

inkişafı isə 8,8, kənd təsərrüfatında isə bu göstərici 4,8 faiz olmuşdur (Starteji Yol Xəritəsi 2020: s.48).

2020-ci ildə xidmət sektorunda artım 3,6, nəqliyyat sektorunda 4,4, rabitə və məlumat sektorunda 8,7% səviyyəsində olmuşdur (Starteji Yol Xəritəsi 2020: s.48).

Verilən məlumatlara görə 2020-ci ildə ticarət sektorunda 4,5, turizm sektorunda isə 6% irəliləyiş müşahidə edilmişdir (Starteji Yol Xəritəsi 2020: s.48).

Ümumilikdə 2020-ci ildə qeyri-neft sektorunun ÜDM-dəki payı 65% - i keçərək dünya bazarında iqtisadi mövqeyin güclənməsinə səbəb olmuşdur (Starteji Yol Xəritəsi 2020: s.48).

Qrafik 3: 2020 -ci il iqtisadi inkişaf göstəriciləri

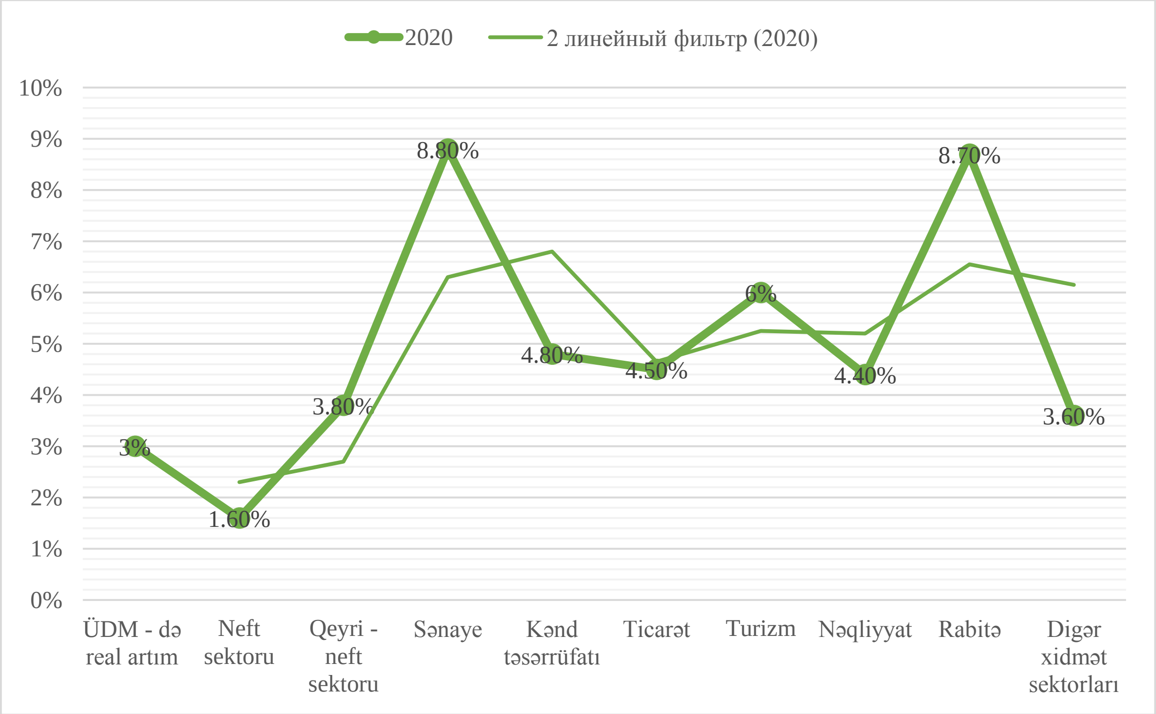

Mənbə: https://www.azernews.az/business/157559.html -2020 - ci il iqtisadi inkişaf 2021.

Daha sonra, hökumətin 2020-ci il üzrə əsas nominal investisiya həcminin 18,3 milyard manat (indiki nisbətdə təxminən 10,8 milyard dollar) səviyyəsində olması qeyd olunur.

Qeyd edildiyi kimi, 2020-ci ildə bütün kapital qoyuluşlarının 7,7 milyard manatı (4,53 milyard dollar) ölkənin neft və qaz sektoruna, 10,6 milyard manatı (6,2 milyard dollar) qeyri-neft sektoruna yönəldilib (Starteji Yol Xəritəsi 2020: s.49).

Verilən məlumatlara görə, 2020-ci ildə qoyulan investisiyaların ümumi həcmində dövlət investisiyaları 7,2 milyard manat (4,2 milyard dollar), özəl - 11,1 milyard manat (6,53 milyard dollar) təşkil etmişdir (Starteji Yol Xəritəsi 2020: s.49).

Qrafik 4: 2020 - ci il üzrə qeyri - neft sektoruna kapital qoyuluşu

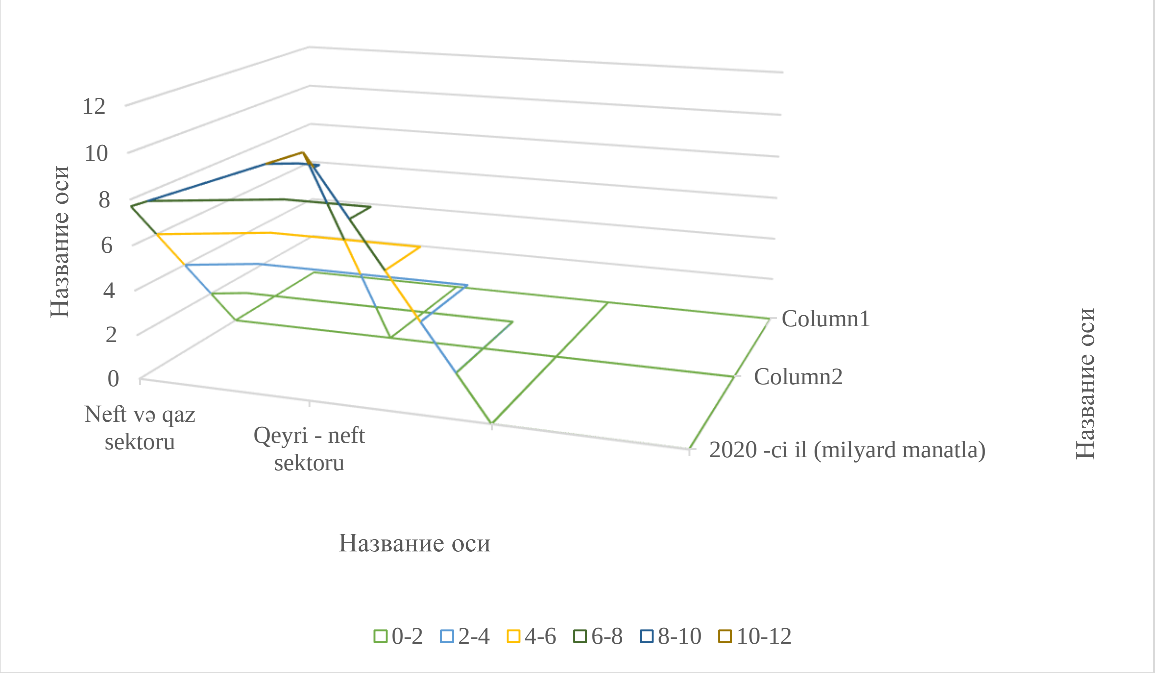

Mənbə: https://www.azernews.az/business/157559.html -2020 - ci il iqtisadi inkişaf 2021.

İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi istiqamətində görülən işlər və "2014-2018-ci illərdə Azərbaycan bölgələrinin sosial-iqtisadi inkişafı" adlı dövlət proqramı qeyri-neft sektoruna böyük töhfələr verdi.

Bundan əlavə, bölgələrdə qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən zavodların sayının artırılması Azərbaycan iqtisadiyyatını şaxələndirmək, neft-qaz sektorundan asılılığı azaltmaq və ölkəyə xarici valyuta axınını artırmaq üçün çox yaxşı perspektivlər vəd edir.

İndi isə Azərbaycanın bölgələrindəki qeyri-neft ixracının həcminə baxaq ...

İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi İxracatın nəticələrini "May 2020" sayını təqdim etmişdir. 2020-ci ilin yanvar-aprel aylarında Azərbaycan qeyri-neft sektoruna 550 milyon dollar dəyərində məhsul ixrac etmişdir (Strateji Yol Xəritəsi 2020: s.52). 2019-cu ilin eyni dövrüylə müqayisədə qeyri-neft sektorundan ixracat 2020-ci ilin yanvar-aprel aylarında koronavirus (COVID-19) pandemiyası səbəbindən 5.8% azalmışdır (Strateji Yol Xəritəsi 2020: s.54).

Qrafik 5: Qeyri-neft sektoru üzrə ixrac həcmi

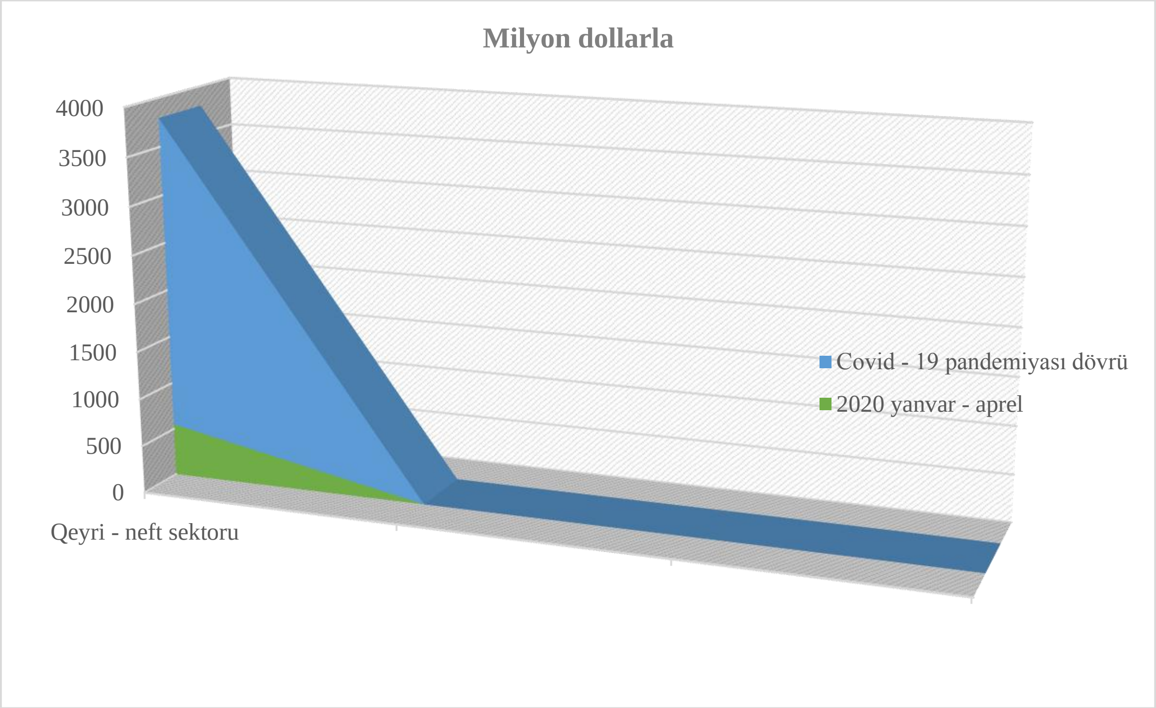

Mənbə: https://www.azernews.az/business/157559.html -2020 - ci il iqtisadi inkişaf 2021.

Bu ilin yanvar-aprel aylarında Rusiyaya 186,2 milyon dollar, Türkiyəyə 122,2 milyon dollar, Gürcüstana 58,8 milyon dollar, İsveçrəyə 48,5 milyon dollar, Çinə 18,1 milyon dollar dəyərində qeyri-neft məhsulları ixrac edildi.

Qrafik 6: Qeyri - neft sektoru məhsullarının ixrac edildiyi ölkələr

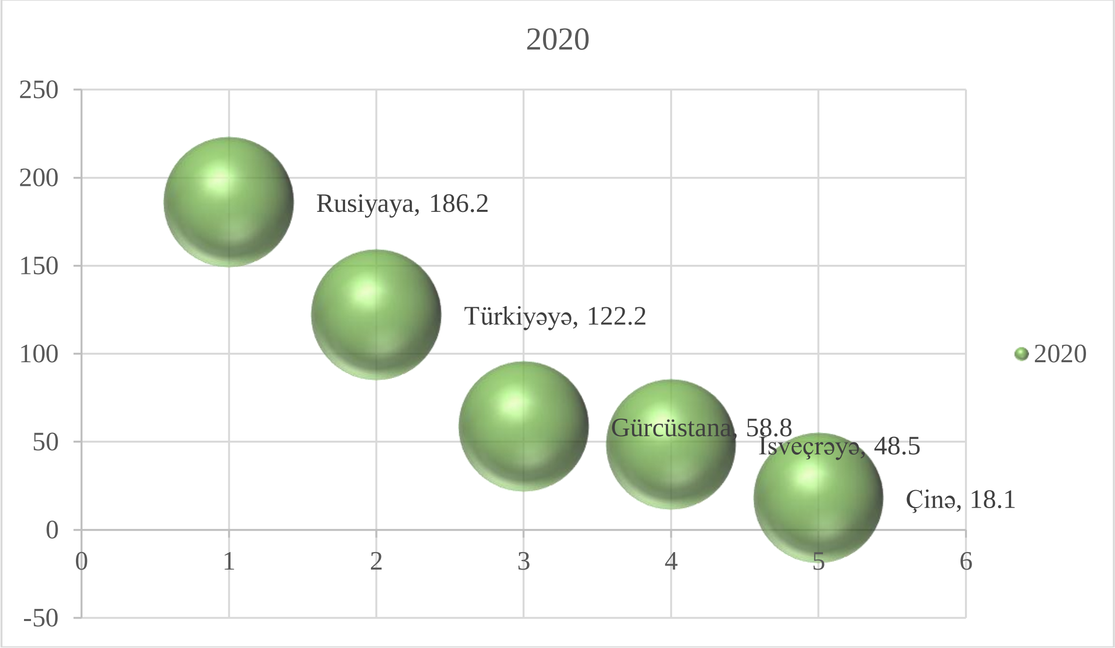

Mənbə: https://www.azernews.az/business/157559.html -2020 - ci il iqtisadi inkişaf 2021.

Pomidor 2020-ci ilin yanvar-aprel aylarında qeyri-neft ixracatı siyahısında ən çox tələb görən məhsul idi (Starteji Yol Xəritəsi 2020: s.54). İlk dörd ayda 73,4 milyon dollar dəyərində pomidor məhsulu ixrac edildi.

Ümumiyyətlə, 2020-ci ilin ilk 4 ayı ərzində meyvə və tərəvəz ixracatı 153,10 milyon, plastik və plastik məmulatlar ixracı - 60,6 milyon, pambıq lifi - 46 milyon, alüminium və alüminium məhsulları - 25,9 milyon, qara metal və bunların məhsulları 15,2 milyon, pambıq ipliyi 8,8 milyon, alkoqollu və alkoqolsuz içkilər 4,8 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir (Starteji Yol Xəritəsi 2020: s.59).

Bütün bunlara əlavə olaraq iqtisadiyyatın aqrar sektorundakı islahatlar, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları üçün stimullar və dövlət yardımı iqtisadiyyatın bu sektorunun inkişafına güclü təkan verdi.

Pambıqçılıq, taxılçılıq, ipəkçilik, üzümçülük, çayçılıq, tərəvəz, çəltik və arıçılıq kimi ənənəvi olan kənd təsərrüfatı sahələri dirçəldilmişdir. Bağların - badam, fındıq, xurma, zeytun, qoz, armud sahələri xeyli genişlənmişdir. Aqroparklar ölkənin mənzərəsini tanınmaz dərəcədə dəyişdirdi və Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarına xarici tələbat xeyli artdı.

Qeyd etməliyik ki, 2016-2020-ci illər ərzində qeyri-neft sektorunda xarici investisiyaların gəlirləri mühüm dərəcədə artmamışdır (Starteji Yol Xəritəsi 2020: s.60). Təəssüflər olsun ki, bu müddət ərzində kənd təsərrüfatı heç bir xarici sərmayə cəlb edə bilmədi.

Azərbaycanda turizm sektorunda infrastrukturun və təşviq siyasətinin inkişafı 2020 - ci ildə ciddi narahatlıq yaratdı. Həmçinin maliyyə sektoruna cəlb olunan birbaşa xarici investisiyaların aşağı səviyyədə olması bank sektorunda sistemli risklərin mövcudluğuyla yanaşı ölkədəki kapital bazarlarının inkişaf etməməsiylə əlaqələndirilə bilər.

Bununla yanaşı, kənd təsərrüfatı, qida və maliyyə sektorları gələcək illərdə qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaların artırılmasında prioritet sahələr kimi qəbul edilməlidir.

Nəticə etibarı ilə, Azərbaycanda qeyri-neft sektorunda xarici investisiyaların artırılması üçün təşviq mexanizmləri tətbiq edilməli və ixrac yönümlü qeyri-neft

sektorunun inkişaf etdirilməsi məqsədiylə dövlət-özəl investisiya əməkdaşlığı daha da inkişaf etdirilməlidir.

Bu cəhətdən, qeyri-neft sektorunun inkişafına xarici investisiyaların cəlb olunması məqsədiylə aşağıda qeyd etdiyimiz müasir təkmilləşdirmə və stimullaşdırma tədbirlərini nəzərdən keçirmək məqsədəuyğundur (Aliyev İ.A. 2018: s.200):

✓ Qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaların inkişafını stimullaşdırmaq üçün sənaye sahələri, xüsusən də uzun müddət ölkə iqtisadiyyatında ənənəvi sayılan kimyəvi maddələr, maşın və avadanlıqların quraşdırılması üçün sektoral inkişaf proqramları yaradılmalıdır;

✓ Kommersiyaya əsaslanaraq fəaliyyət göstərən dövlət şirkətlərinin tədricən özəlləşdirilməsi və bu şirkətlərin beynəlxalq təcrübəyə uyğun formada müasir korporativ idarəetmə sistemlərinə və hesabat təcrübələrinə sahib olmasını təmin etmək.

Ümumiyyətlə, son illərdə Azərbaycanda xarici investisiyaların artımında müsbət meyillər müşahidə olunsa da, qeyri-neft sektorunda bu cür xarici investisiyalar olduqca zəifdir. Belə ki, COVID-19 pandemiyası səbəbindən 2020-ci ilin ikinci rübündə qlobal birbaşa xarici investisiya axınlarının kəskin azalması müşahidə edilmişdir (Starteji Yol Xəritəsi 2020: s.62).

İnanırıq ki, bu vəziyyətdə ölkəmiz inkişaf hədəfləri naminə mövcud vəziyyəti dəyişdirəcək və önümüzdəki illərdə xarici investisiyaları artıracaqdır. Bu cəhətdən Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb edilməsi məqsədiylə yuxarıda qeyd olunan sahələr təkmilləşdirilməli, yeni strateji plan tədbirlərinə üstünlük verilməli, xarici siyasətçilər üçün vergi siyasəti və inzibati səmərəlilik və qanunvericilik bazası makroiqtisadi inkişafı və regional rəqabət qabiliyyətini yaxşılaşdırmalı, mülkiyyət hüquqlarının və məhkəmə sisteminin qeydiyyatı asanlaşdırılmalı, korporativ idarəetmə və şəffaflıq artırılmalıdır.

2.2. Qeyri-neft sektorunun indiki dövrdə inkişaf dinamikasının təhlili

İqtisadi inkişafın sabitliyinin təmin edilməsi bu gün ölkəmizdə həyata keçirilən iqtisadi siyasətin qarşısında duran vacib məsələlərdən biridir. Çünki əhalinin yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, ölkədə milli sərvətin artırılması iqtisadi inkişafla təmin olunur. İqtisadi inkişaf gəlirlərin artmasına gətirib çıxarır ki, bu da cəmiyyətdə istehlakın artmasına səbəb olur (Əliyev İ.A. 2018: s.56).

İndi qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün mühüm addımlar atılır. Cənab Prezidentin bölgələrdə keçirdiyi görüşlər kənd təsərrüfatı da daxil olmaqla qeyri-neft sektorunun inkişafına xidmət edir. Keçmişdə bu ərazilərdə müasir infrastrukturun olmaması səbəbindən inkişaf prosesi xeyli ləngiyib. 2019-cu ilin sonu və 2020-ci ilin əvvəllərində bu sahədə geniş fürsətlər olmuşdur (pandemiyadan əvvəl).

Bu gün sahibkarlara bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafında yaxından iştirak edən güzəştli kreditlər verilir. Nəticədə bölgədə insanların rifah halını yaxşılaşdırmaq üçün yüz minlərlə yeni iş yeri açılmışdır.

İndi pambıq, qoz, hindistan qozu, çay və tütün sahələrində işləyənlər üçün bir çox iş yeri yaradılmışdır. Bu məhsullar ölkəyə çox pul gətirir. Burada məqsəd yerli məhsullarımızı xarici bazarlara çıxarmaqdır. Bu baxımdan ölkəmizin kənd təsərrüfatında böyük potensialı vardır. Gördüyümüz kimi, ölkəmizdə neft sənayesiylə yanaşı digər sahələr də inkişaf etmişdir (Markons L.A. 2020: s.65). Bununla bağlı görülən işlər növbəti illərdə daha təsirli olacaqdır.

Məsələn, son 14 ildə Ağcabədidə 46-dan çox məktəb tikilmiş və ya əsaslı təmir edilmişdir. Ağcabədidə müasir standartlara cavab verən 206 çarpayılıq bir xəstəxana inşa edilmişdir (Markons L.A. 2020: s.66).

Ümumilikdə bölgə 2020-ci ildə 47 sentner taxıl və 18 ton hindistan qozu yığılmışdır (Markons L.A. 2020: s.69). Bundan əlavə, Ağcabədidə xidmət sektoru inkişaf etmiş, ümumilikdə sosial-iqtisadi məsələlər uğurla həll edilmişdir.

Əlbətdə ki, bu sahədə potensial çox böyükdür. Bu baxımdan bölgələrimizin qeyri-neft sektorunda ixtisaslaşması çox vacibdir. Çünki fərqli bölgələrin spesifik xüsusiyyətləri var. Buna görə hər bir bölgənin özünəməxsus xüsusiyyətlərinə

əsaslanaraq xüsusi tədbirlər görülməlidir. Bu gün bölgədə aqroparkların və sənaye parklarının yaradılması buna əyani sübutdur.

Ümumiyyətlə, keçən ilin əvvəllərindən etibarən ölkəmizin imici yeni iqtisadi şərtlərin yaratdığı çağırışlara uyğun olaraq həyata keçirilən dərin iqtisadi islahatlarla xarakterizə olunur. Bu islahatlar iqtisadi sektorun prioritetləri daxil olmaqla ümumi inkişafa daha güclü təsir göstərmişdir.

Azərbaycanda ölkədə aparılan islahatlar nəticəsində bir sıra xüsusiyyətləri ilə səciyyələnən yeni iqtisadi inkişaf modeli formalaşmışdır. Xüsusilə bölgənin tarixən formalaşmış ənənələri, yeni çağırışları və müasir inkişaf meylləri nəzərə alınmaqla daxili məsələlərin həllinə ehtiyac yaradır.

Azərbaycanın inkişaf modelinin ən xarakterik xüsusiyyəti ölkədə qeyri-neft sektorunun yüksək artımını və yerli istehsalın daha güclü artımını təmin etməkdir.

Ölkəmizin qlobal iqtisadi böhranın təsirlərinə qarşı yüksək dayanıqlılığı, ilk növbədə, ölkənin qeyri-neft sektorunun inkişafına və neftdən asılılığın əhəmiyyətli dərəcədə aradan qaldırılmasına yönəlmiş siyasətdən irəli gəlir. Sevindirici haldır ki, son illərdə Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafı belə bir siyasət sayəsində neft sənayesinin böyümə sürətindən yüksək olmuşdur.

Bildiyimiz qədər bölgələrdə sənaye mərkəzlərinin yaradılması üçün böyük işlər görülür. Məsələn, Mingəçevir Sənaye Parkında istehsal olunan məhsullar 2-3 ildir ixrac olunur (Markons L.A. 2020: s.70). Ən vacib məsələlərdən biri də Mingəçevirdə olduğu kimi bölgələrdə də minlərlə yeni iş yerinin açılmasıdır.

2018-ci ildən bəri bölgələrimizdə kənd təsərrüfatının ixrac potensialının artırılması üçün mütəmadi tədbirlər görülür. Bunun üçün dövlətimiz lazımi dəstəyi təmin edir.

Əvvəllər bölgələrə işləmək üçün Bakıya çox sayda insan gəlir. Çünki bu dövrdə bölgələrdə iş yox idi. İnsanların paytaxta gəlməsi də bəzi çətinliklər yaratmışdır. Bu, insanların yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşdırılması istiqamətində atılan müsbət addımdır.

Qeyri-neft sektoru. 2020-ci ilin əvvəlində qeyri-neft sənayesində əlavə dəyər 2019-cu ilin müvafiq dövrünə nisbətən11,1% azalmışdır (Markons L.A. 2020: s.71).

Hesabat dövründə formalaşmış qeyri-neft sektorunun ÜDM-dəki payı 4.8 faiz, qeyri-neft sektorunun əlavə dəyərdəki payı isə 8.4 faiz idi (bax Şəkil 7) (Markons L.A. 2020: s.72). Bu azalmanın əsas səbəbi pandemiya olmuşdur. Pandemiya sonrası dövrdə bu azalmanın aradan qalxacağı gözlənilir.

Qrafik 7: Qeyri-neft sənayesinin payı

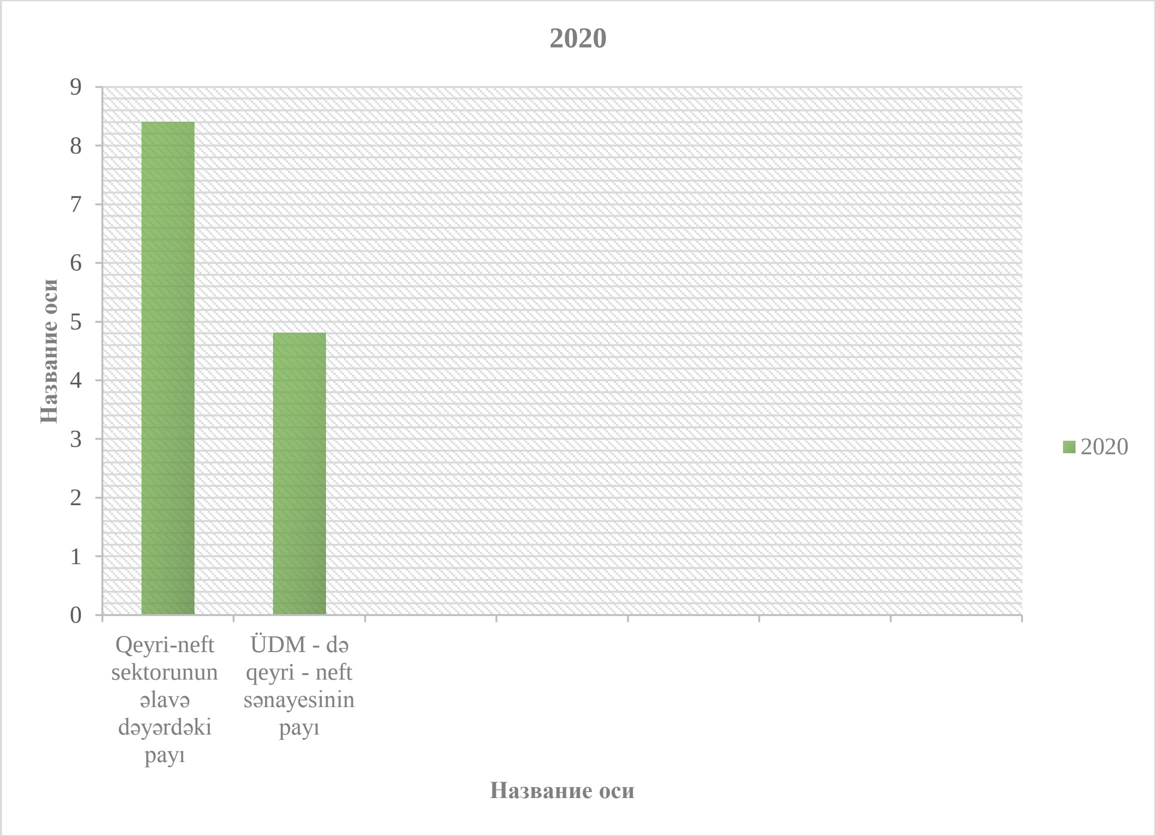

Mənbə: http://lib.bbu.edu.az/files/book/35.pdf-Qeyri-neft sektoru 2020.

Qeyri-neft sənayesində yaradılan əlavə dəyər strukturunda mədən sektorunun payı 4,1%, emal sektorunun payı 77%, elektrik, qaz və buxar istehsalı, paylanması və təchizatı payı 21,6% olmuşdur.

2019-cu ilin sonu və 2020-ci ilin əvvəlində qeyri-neft sənayesi ötən ilin eyni dövrüylə müqayisədə 8,9% artaraq 5 266,5 milyon manat məhsul istehsal etmişdir.

Kənd təsərrüfatı, balıqçılıq və meşə təsərrüfatı. 2019-cu ilin sonu və 2020-ci ilin əvvəlində həqiqi kənd təsərrüfatının ümumi dəyəri 3217,2 milyon manat olmuşdur ki, bunun da 1774,8 milyon manatı və ya 56,6 faizi iribuynuzlu heyvanların payına düşür. 2018-ci ilin eyni dövrü ilə müqayisədə kənd təsərrüfatı məhsulları 7,7%, bitkiçilik məhsulları 14,7%, heyvandarlıq məhsulları 2,7% artmışdır (Markons L.A. 2020: s.78).

2020-ci ilin birinci rübündə kənd təsərrüfatı, balıqçılıq və meşə təsərrüfatına əsas kapital qoyuluşları əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 73,8% artaraq 188,8 milyon manat təşkil etmişdir.

Qrafik 8: Balıqçılıq, hevandarlıq, meşə təsərrüfatı və s. digər sahələrdə irəliləyişlər

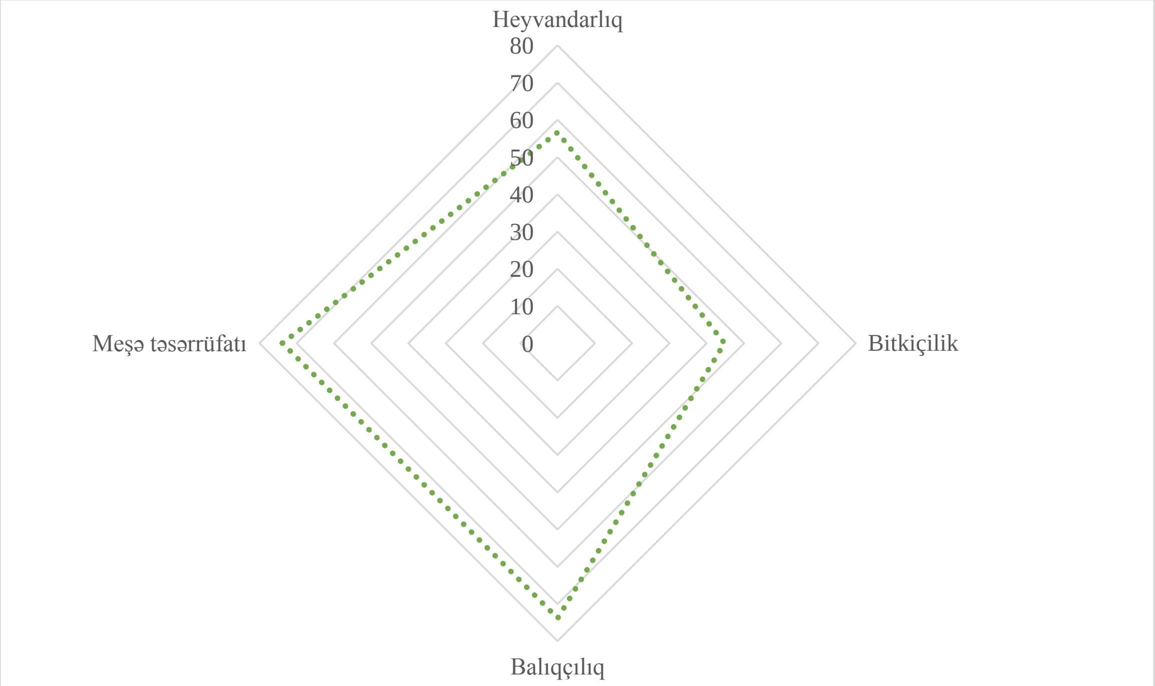

Mənbə: Marcons L.A. 2020. Development of the non-oil sector: Azerbaijan. GGT: 78 s.

Mal - qara. 2019 - cu ilin sonu, 2020-ci ilin əvvəlində ölkədə canlı çəkidə 245,7 min ton ət, 1015,9 min ton süd və 887,7 milyon yumurta və 14,7 min ton yun istehsal edilmişdir (Marcons L.A. 2020: s.80). 2018 -ci ilin eyni dövrüylə müqayisədə ət istehsalı 3,2, süd istehsalı 1,5, yumurta istehsalı isə 0,9% artdı (Marcons L.A. 2020: s./0).

Bundan əlavə, ölkədə 2020 - ci ilin əvvəlində 515 ton barama istehsal edilmişdir ki, bu da son 15 ilin ən yüksək göstəricisidir .

Nəqliyyat. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına əsasən, 2019 - cu ilin sonu, 2020-ci ilin əvvəlində nəqliyyat sektorunda fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektləri tərəfindən 2018-ci ilin eyni dövrüylə müqayisədə 1 faiz artım olaraq 110,3 milyon ton yük daşınmışdır (Aliyev İ.A. 2018: s.58). Ümumiyyətlə, yüklərin 4,8 faizi dəniz yoluyla, 6,2 faizi dəmir yolu, 0,2% - i hava, 63,7% - i avtomobillə daşınmışdır (Marcons L.A. 2020: s.67).

Nəticədə, dövlət qeyri-neft sektorunu yaxşılaşdırmaq üçün müxtəlif sahələrdə addımlar atır (Markons L.A. 2020: s.68). Müxtəlif dövlət proqramlarında qeyri-neft sektorunda inkişafın prioritet sahələri - əsasən 2004-2008, 2009-2013, 2014-2018, "2008-2015-ci illər üçün Qida Təhlükəsizliyi Proqramı", 2005-2025-ci illər üçün Yoxsulluğun Azaldılması və Davamlı İnkişaf Proqramları 2008-2015-ci illər və 2015-2020-2025-ci illər üçün gələcəyə baxış inkişaf konsepsiyasında öz əksini tapmışdır.

2.3. Müasir dövrdə regionlarda qeyri neft sektorunda GZİT araşdırma və inkişaf vəziyyətinin dəyərləndirilməsi

Azərbaycan iqtisadiyyatının sabit və dinamik inkişafının təmin edilməsinin əsas istiqamətlərindən biri qeyri-neft sektorudur. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafını vahid amil əsasında qurmaq mümkün deyil və iqtisadiyyat yalnız bir amildən asılıdır. Bu baxımdan, yaxın illərdə qeyri-neft sektorunun davamlı və dinamik inkişafının təmin edilməsi nəticəsində ölkənin neft sektorundan asılılığı əhəmiyyətli dərəcədə azalacaqdır.

Neft sektorunun inkişafı qeyri-neft sektorunun inkişafında mühüm rol oynayır və neft sektorundan əldə olunan gəlirlərin ölkənin qeyri-neft sektoruna köçürülməsi onun inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır.

Bu gün bölgələrdə qeyri-neft sektorunun inkişafını qiymətləndirmək üçün bir çox statistik məlumatlar mövcuddur. Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 2020-ci ilin fevral-iyul aylarında qeyri-neft sənayesi müəssisələri və fərdi sahibkarlar 2019-cu ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 18,5 milyard manat və ya 1,5% sənaye məhsulu istehsal edilmişdir. Bu mərhələdə neft və qaz sektorunda hasilat 11,2% artmışdır (https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4630).

Şəkil 4: 2020-ci ildə Azərbaycanın iqtisadi və sosial inkişafının makroiqtisadi göstəriciləri

Göstəricinin adı	2020-ci ildə, faktiki	2020-ci il 2019-cu ilə nisbətən, faizlə
Ümumi daxili məhsul, milyon manat	**72 432,2**	**95,7**
o cümlədən qeyri neft-qaz ÜDM	50 792,5	97,4
Əhalinin hər nəfərinə düşən ÜDM, manat	**7 262,8**	**95,0**
Sənaye məhsulu, milyon manat	**37 058,9**	**95,0**
o cümlədən qeyri neft-qaz sənayesi	11 681,0	112,5
Əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitlər, milyon manat	**17 028,1**	**91,7**
o cümlədən qeyri neft-qaz sektoruna	11 148,4	87,7
ondan qeyri neft-qaz sənayesinə	3 001,3	87,9
Kənd təsərrüfatı məhsulu, milyon manat	**8 428,9**	**102,0**
o cümlədən: bitkiçilik	4 028,4	100,8
heyvandarlıq	4 400,5	103,1
Nəqliyyat sektorunda yük daşınması, milyon ton	**188,6**	**80,2**
Nəqliyyat sektorunda sərnişin daşınması, milyon sərnişin	**1 177,6**	**57,3**
İnformasiya və rabitə xidmətləri, milyon manat	**2 235,9**	**100,6**
Pərakəndə ticarət dövriyyəsi, milyon manat	**40 166,5**	**98,7**
Əhaliyə göstərilən ödənişli xidmətlər, milyon manat	**6 998,4**	**72,1**
Dövlət büdcəsinin gəlirləri, milyon manat	**24 673,1**	**101,9**
Dövlət büdcəsinin xərcləri, milyon manat	**26 417,1**	**108,2**

Mənbə: https://www.stat.gov.az/news/iphp?id=4630 - İqtisadi və sosial inkişafının makroiqtisadi göstəriciləri 2020.

Sənaye məhsullarının 62,6% -i mədənçıxarma sahəsində, 32,1% -i emal sektorunda, 5,5% -i elektrik, qaz - buxar istehsalı və təchizatı, 0,8% -i su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi, habelə emalı sektorunda istehsal edilmişdir (https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4630).

Emal sektorunda əczaçılıq istehsalı 4,7 dəfə, metallurgiya 2,2 dəfə, avtomobillər, qoşqu və yarımqoşquların istehsalı 96.1, kompüterlər, elektronika 66,6, digər nəqliyyat vasitələri 57,2, ağac emalı və ağac məhsullarının istehsalı 37,9, kağız istehsalı və karton 21,3, kimyəvi məhsulların istehsalı 20,5, tütün məhsullarının istehsalı 16,3, maşın və avadanlıqların istehsalı 16,3, geyim 6, 8, rezin

və plastik məhsullar 4,1, elektrik avadanlıqları 3,8, neft məhsulları 0,8, tekstil məhsulları yüzdə 0,5, qida məhsulları 1,1, içki istehsalı 3,8, mebel istehsalı 5,2, inşaat materialları 10,4, hazır metal məhsulları 3,1 faiz azalmışdır.

2020 -ci ilin ilk rübündə elektrik, qaz - buxar istehsalı, paylanması, habelə təchizatı sektorunda istehsalın həcmi 12,2%, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sektorunda 0,5% artm qeydə alınmışdır (https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4630).

İlkin məlumatlara görə, 2020-ci ildə ölkənin ümumi daxili məhsul payı 72 432,3 milyon manat yaxud 2019 -cu ilin eyni dövrüylə müqayisədə 4,4 faiz az olub. İqtisadiyyatın qeyri-neft və qaz sektorunda əlavə dəyəri 2,6, neft və qaz sektorunda 7,0 faiz azalmışdır. ÜDM istehsalının 33,7% -i sənaye, 11,5% -i ticarət, 1,2% - i turistlərin yerləşməsi və ictimai iaşə, 20,2% - i isə digər sektorların payına düşmüşdür. Adambaşına düşən ÜDM isə 7262,8 manat idi (https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4630).

Qrafik 9: ÜDM istehsal həcmi (faiz). (1)

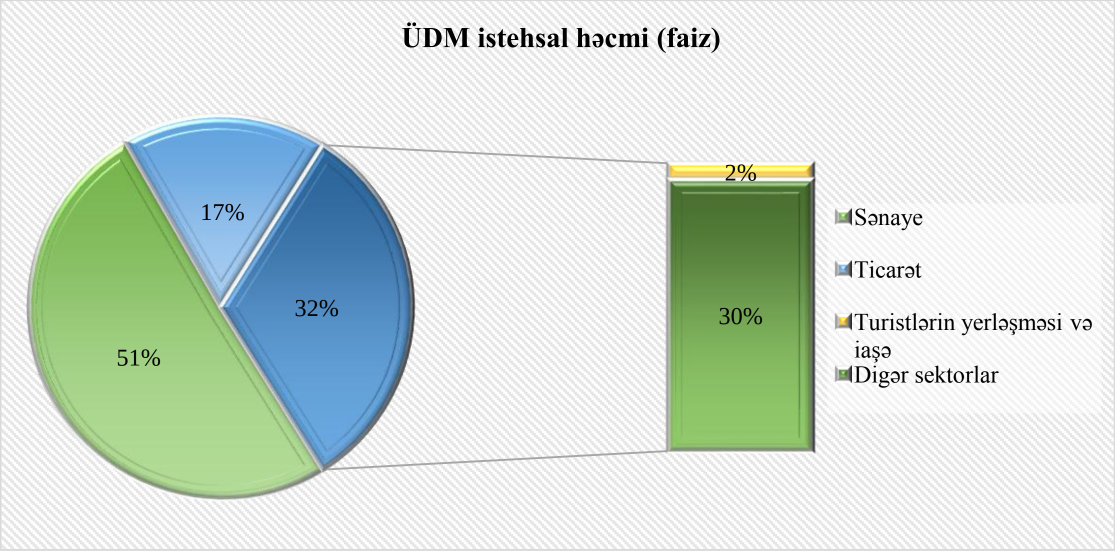

Mənbə: https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4630 - İqtisadi və sosial inkişafının makroiqtisadi göstəriciləri 2020.

(2)

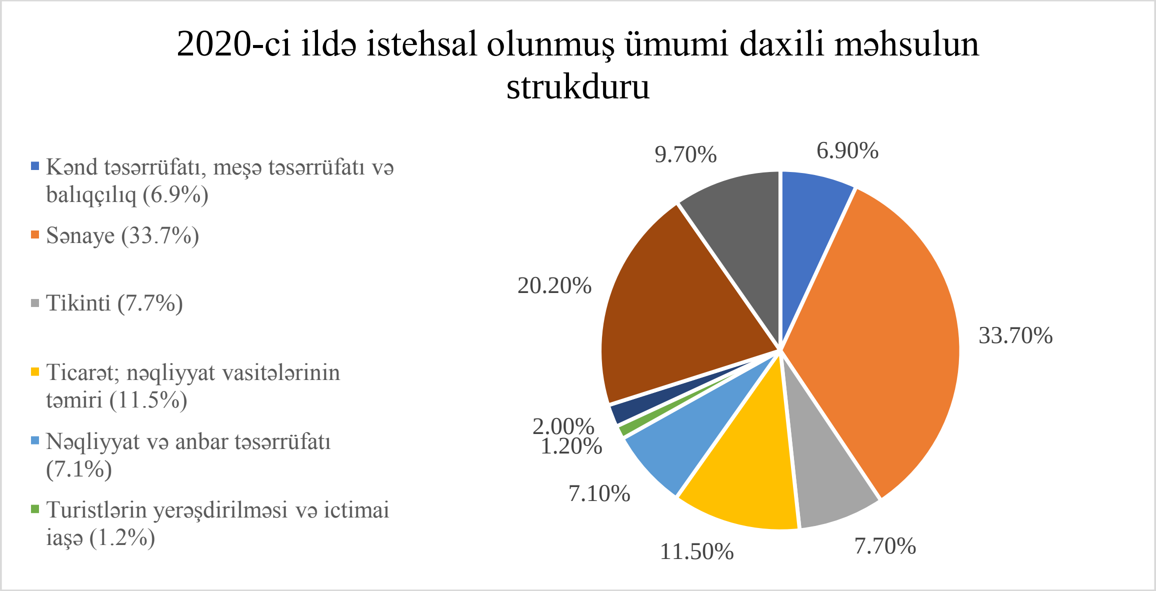

Mənbə: https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4630 - İqtisadi və sosial inkişafının makroiqtisadi göstəriciləri 2020.

2020-ci ildə sənaye müəssisələri, habelə bu sahədə fəaliyyət göstərən bir çox fərdi sahibkarlar tərəfindən istehsal olunan məhsul və xidmətlərin həcmi 5,1 faiz azalaraq 37,2 milyard manat təşkil etmişdir.

Bu azalma neft və qaz hasilatında 6,9% azalma və neft və qaz hasilatında 12,5% artımla əlaqədardır. Sənaye məhsulunun 61,3% -i mədənçıxarma, 32,5% -i emal, 5,3% -i elektrik, qaz və buxar istehsalı, paylanması və təchizatı, su təchizatı, tullantıların təkrar emalının payına düşür. Bu mərhələdə snayedə özəl sektorun payı 78,3% olmuşdur. ÜDM-in 86,1% -i sənaye istehsalı, 13,10% -i sənaye xidmətləri nəticəsində əldə edilmişdir.

2020-ci ildə, ölkənin iqtisadi və sosial sahələrinin inkişafı üçün bütün maliyyə mənbələrindən əsas fondlara 17028,2 milyon manat və ya əvvəlki ilə nisbətən 8,4% az vəsait yönəldilmişdir.

Ümumilikdə, neft və qaz sektoruna qoyulan investisiyalar 0,3%, neft və qaz sektorundakı investisiyalar 12,3% azalmışdır. 11175,9 milyon manat və ya ümumi investisiyanın 65,7 faizi sənaye sahələrinin, 4485,1 milyon manatı (26,5%) xidmətlərin, 1367,4 milyon manatı (8,1%) mənzil tikintisinin payına düşmüşdür.

Cədvəl 1: Qeyri neft-qaz sektoru üzrə əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitlər

2020-ci il	**Neft-qaz sektoru**		**Qeyri neft-qaz sektoru**	
	milyon manat	**ümumi yekunda xüsusi çəkisi, faizlə**	**milyon manat**	**ümumi yekunda xüsusi çəkisi, faizlə**
Yanvar	475,2	47,7	521,5	52,3
Fevral	462,3	47,7	506,2	52,3
Mart	505,1	52,4	459,1	47,6
Aprel	364,1	37,4	610,0	62,6
May	494,5	49,2	509,6	50,8
İyun	477,2	46,6	571,4	53,4
İyul	646,4	39,6	985,7	60,4
Avqust	466,6	42,6	627,5	57,4
Sentyabr	499,8	28,6	1248,0	71,4
Oktyabr	390,6	35,2	719,4	64,8
Noyabr	430,2	36,6	746,2	63,4
Dekabr	667,7	15,5	3643,8	84,5

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/?lang=az - Neft -qaz sektoruna ümumi baxış 2020.

2020-ci il ərzində neft və qaz sektoruna 5879,8 milyon manat kapital yönəldilmişdir. N0eft və qaz sektorunun inkişafına xərclənən 11.148.5 milyon manatdan 3001.4 milyon manatı (ümumi investisiyanın 17.8 faizi) qeyri-neft və qaz sənayesində istifadə edilmişdi ((https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4630).

İndi isə gəlin, müasir dövrdə regionlarda qeyri neft sektorunda GZİT araşdırma nəticələrinə nəzər yetirək (https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4630).

Güclü tərəflər

✓ Qeyri - neft sektoruna dair 2025 - ci ilədək ümumi baxış strategiyasının hazırlanması;

✓ Qeyri - neft sektorunda müasir texnologiyaların gələcək istifadəsinə dair strateji planın hazırlanması;

✓ Dünya təcrübəsindən istifadə;

✓ Dünaya bazarına çıxışın əldə edilməsi.

Zəif tərəflər

✓ Müasir texnologiyaların azlığı;

✓ Pandemiyanın qeyri - neft sektoruna mənfi təsiri;

✓ Əhalinin Bakıya axın etməsi.

Təhlükələr

✓ Dünya bazarında üstünlük təşkil edən rəqib ölkələrin mövcudluğu.

İmkanlar

✓ Müasir texnologiyalardan istifadə edərək kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac payının artırılması;

✓ Bölgələrdə yeni iş imkanlarının yaradılması və s.

GZİT analizi Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarını nəzərə alaraq aparılmışdır. Nəzərinizə çatdıraq ki, GZİT analizinin aparılması nəticəsində çatımazlıqları aradan qaldıraraq və mövcud imkanlardan istifadə edərək güclü tərəfləri daha da inkişaf etdirmək və bu yolla qeyri - neft sektorunun inkişafı prosesini 2021 - ci il üçün gücləndirmək strateji yol xəritəsində qeyd edilən əsas hədəf indikatorlarından biridir.

Dövlət Statistika Komitəsinin 2020-ci ildəki başlıca fəaliyyət istiqamətlərindən biri beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq idi. BMT və onun regional təşkilatları, Avropa Birliyi, Dünya və Asiya İnkişaf Bankı, İƏİT, Avrostat, MDB Dövlətlərarası Statistika Komitəsi və bir sıra başqa beynəlxalq təşkilatlar, habelə milli statistika xidmətləriylə qarşılıqlı əlaqəsində dünyanın mübadiləsi davam etdirildi və sorğuları cavablandı (https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4630). Bu sahədə əsas vəzifələrdən biri milli metodologiyaları beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaq, təcrübə mübadiləsi aparmaq, inkişaf etmiş ölkələrin qeyri - neft sektoru ilə bağlı ən yaxşı təcrübələrini öyrənmək və tətbiq etmək, beynəlxalq informasiya portallarında Azərbaycan Respublikasıyla bağlı statistik məlumatları yoxlamaq, beynəlxalq təşkilatlar və onların nümayəndəlikləriylə işin təşkilidir.

Sonda qeyd etməliyik ki, Dövlət Statistika Komitəsi ölkə rəhbərliyi tərəfindən statistika orqanlarının qarşısına qoyduğu vəzifələrin vaxtında və keyfiyyətli icrasına nail olmuş və 2021-ci ildə də bu istiqamətdə yeni planların hazırlanmasına səy göstərəcəkdir.

III FƏSİL. RESPUBLİKA REGİONLARINDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN MÜASİR PROBLEMLƏR İVƏ DİVERSİFİKASİYASİ MEXANİZMLƏRİ

3.1. Beynəlxalq təcrübə əsasında qeyri-neft sektorunun difersifikasiyasının təkmilləşdirilməsi yolları

Qeyri-neft sektorunda ixracı stimullaşdırmaq və iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək məqsədiylə inkişaf etməkdə olan ölkələr digər inkişaf etmiş ölkələrin beynəlxalq təcrübəsindən istifadə edirlər. Bunun bariz nümunəsi, iqtisadi baxımdan inkişaf etmiş ABŞ-ın ikinci dünya müharibəsinin ardınca Qərbi Avropa ölkələrinə və digər ölkələrə (xüsusən İngiltərə, Fransa, habelə Qərbi Almaniya) göstərdiyi maliyyə yardımlarını misal göstərmək olar. Bu yardımın ümumi məbləği 90 milyard dollar təşkil etmiş və bu maliyyə yardımı birbaşa kapital qoyuluşları və kreditlər şəklində yönəldilmişdir (https://www.stat.gov.az/news/index.php?id).

Nəticədə, Marşal Planı Qərbi Avropa sənayesinin inkişafına, beynəlxalq ticarətə və valyutalarının güclənməsinə müsbət təsir göstərdi. Beynəlxalq kreditləşmə beynəlxalq iqtisadi sistemin güclənməsi, istehsalın beynəlmiləlləşməsi, beynəlxalq əmək bölgüsünün daha da dərinləşməsi, habelə beynəlxalq kapital axınının sürətlənməsi ilə nəticələnir.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycan Respublikası 2020 - ci ildə milli iqtisadi maraqlara əsaslanan iqtisadi inkişaf strategiyası qəbul etmişdir. Mövcud vəziyyətdə ölkəmiz digər ölkələrlə beynəlxalq əməkdaşlığı daha da gücləndirib. Qeyri-neft sektorundakı mövcud vəziyyət bu sektorun digər sahələrinin inkişaf tempinin reallıqlarını tam əks etdirmədiyini göstərir.

İqtisadçı F.Mustafayevin bununla bağlı bəzi fikirləri var. Onun sözlərinə görə, rabitə və nəqliyyat sahəsinə qoyulan hər 1 manat 4,7 manat əlavə ÜDM yaradır. Belə nəticəyə gələ bilərik ki, qeyri-neft sektorunun kreditləşdirilməsi bu sektorun ixrac potensialının inkişafıyla nəticələnir.

Ölkə iqtisadiyyatına qoyulan xarici investisiyalar istehlak malları və xidmət istehsalının artırılmasına, yeni texnologiyaların, qabaqcıl idarəetmə sahələrinin

mənimsənilməsinə və real bazar münasibətlərinə uyğun bir infrastrukturun yaradılmasına imkan verir. Bundan əlavə, xarici ölkələrdən alınan borc və kreditlərdən fərqli olaraq xarici investisiyalar xarici kreditlər üçün əlavə bir yük yaratmır. Xarici investorların ölkə iqtisadiyyatına sərmayə qoymağının əsas səbəbləri bunlardır:

Sxem 1: Xarici investorların ölkə iqtisadiyyatına sərmayə qoymağının əsas səbəbləri (2019)

Mənbə: http://gov.state.az/files/k/5.pdf-Qeyri-neft sektoru 2019.

Qeyd etməliyik ki, son illərdə ölkənin qeyri-neft sektoruna investisiya qoyan ölkələrin marağı xeyli artmışdır. Belə ölkələr arasında Türkiyə, Hollandiya, ABŞ, İran, Almaniya, Rusiya, İngiltərə, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, İsveçrə, İtaliya, Fransa və Yaponiya yer alır.

Xarici kreditlər almaqla yanaşı, beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən Azərbaycana göstərilən yardımlar da xeyli genişlənmişdir. Bunlar arasında Avropa Birliyinin verdiyi yardım xüsusi yer tutur.

2020-ci ilin fevral-mart aylarında əsas kapitala qoyulan investisiya həcmi 4908,7 milyon manat yaxud 2019-cu ilin müvafiq dövrünə nisbətən 2,9% az olmuşdur (https://www.stat.gov.az/news/index.php?id).

2020 - ci ilin birinci rübündə Neft və qaz sektoruna qoyulan investisiyaların həcmi 19,8% artmış, qeyri-neft, habelə qaz sektoruna yönəldilən vəsaitlərin həcmi isə 16,7% azalmışdır (https://www.stat.gov.az/news/index.php?id).

İstifadə edilmiş vəsaitin 3283,4 milyon manatı istehsal sahələrinə, 1116,6 milyon manatı xidmət sektorlarına, 509,9 milyon manatı mənzil tikintisinə sərf edilmişdir (https://www.stat.gov.az/news/index.php?id).

Qrafik 10: 2020 - ci ildə qeyri - neft sektorunda investisiyaların həcmi

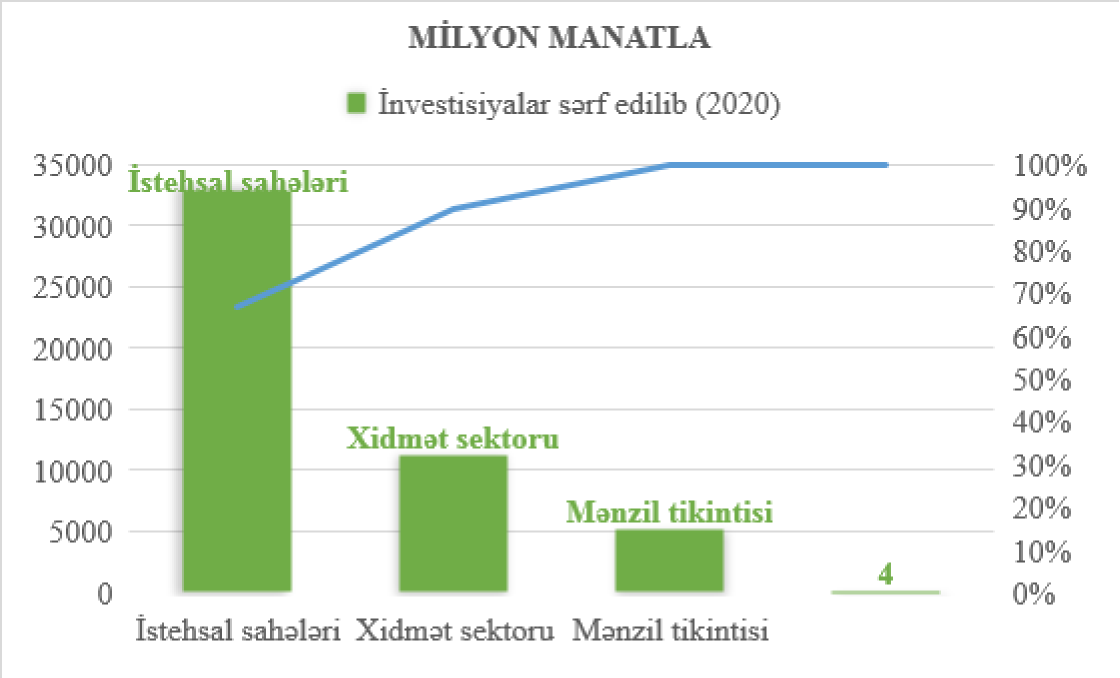

Mənbə: https://www.stat.gov.az/news/macroecopage=8&arxiv=1 – Dövlət Statistika Komitəsi məlumatları 20210.

Həmçinin əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitin 2966,6 milyon manatı birbaşa tikinti-quraşdırma işlərinə xərclənmişdir (https://www.stat.gov.az/news/index.php?id).

Beynəlxalq təcrübə əsasında qeyri-neft sektorunun diversifikasiyasının təkmilləşdirilməsi yolları kimi BƏƏ - nin təcrübələrindən geniş şəkildə istifadə olunur. Bunlara sənaye parkları və məhəllələrinin yaradılması, xalçaçılığın genişləndirilməsini misal göstərə bilərik.

Azərbaycanda bu sahədə çoxlu tədbirlər görülmüşdür. Sənaye parkları və məhəllələrinin yaradılması ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişafı prosesində mühüm rol oynayır.

Ölkə başçısı İ.Əliyev Nazirlər Kabinetinin 2019-cu ilin birinci rübündə sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr edilmiş iclasında

qeyri-neft sektorunun inkişafının vacibliyini və bu sahədə beynəlxalq zəmində dünya təcrübəsinin vacibliyini vurğulamışdır: “Sənaye parklarında sakinlərin sayı təxminən 50 nəfərdir (https://www.stat.gov.az/news/index.php?id).

Sənaye parklarının yaradılması öz effektivliyini artıq göstərir. Bu parkları yaratmasaydıq, investorlar üçün yaxşı şərait qurmasaydıq, indi bu nəticələri əldə etməzdik”. Hal - hazırda bu parklarda həyata keçirilən və həyata keçiriləcək layihələrin ümumi dəyəri 3,7 milyard dollar dəyərindədir (https://www.stat.gov.az/news/index.php?id).

Müasir dövrdə ölkədə kimya, emal, gəmiqayırma, yüngül sənaye, əczaçılıq, habelə digər sahələrdə ixtisaslaşmış 6 sənaye parkı və 5 sənaye bölgəsi var (https://www.stat.gov.az/news/index.php?id).

Bu sahədə ixrac yönümlü məhsulların istehsalını dəstəkləmək və investisiyaları stimullaşdırmaq üçün investisiya təşviqi mexanizminin tətbiqi də öz töhfəsini verir.

İndiyə qədər 255 sahibkarlıq subyektinə 285 investisiya təşviqi sənədi verilmişdir. Bu layihələr nəticəsində yerli istehsala 2,7 milyard manatdan çox sərmayə qoyulmuş və 22000 yeni iş yeri açılmışdır ki, bununla da investisiya dəyəri 2 milyard manatdan çox olan 143 müəssisə artıq fəaliyyət göstərir.

Ümumiyyətlə, qeyri-neft sektorunun vacib sahələrindən biri olan xalçaçılığın genişləndirilməsi də diqqət mərkəzindədir. Prezidentin tapşırığına uyğun olaraq 10 bölgədə xalça emalatxanaları artıq keçən ildən istifadəyə verilmiş, daha 10 emalatxana, 5 yun və boya qəbul məntəqələri, həmçinin Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında rəngləmə fabriki inşa olunmuşdur. Fabrik yerli xammala əsaslanan iplik istehsalına başlamışdır. Bütün bunlara əlavə olaraq, 2019-cu ildə 10 xalça emalatxanasının tikintisi başa çatmış və atelye sayı 30-a çatmışdır (https://www.stat.gov.az/news/index.php?id).

Hazırda ölkədə yerli istehsalın daha da genişləndirilməsində, yeni istehsal, habelə emal müəssisələrinin yaradılmasında və mövcud sənaye sahələrinin potensialının artırılmasında mühüm rol oynayan sahibkarlığın inkişafına xüsusi qayğı göstərilir. Bu ilin son aylarında İqtisadiyyat Nazirliyinin Sahibkarlığa Yardım Milli Fondunun 469,2 milyon manat dəyərində layihəylə 623 sahibkara 100 mln.

manatdan çox güzəştli kredit verməsi buna sübutdur. Qeyd edək ki, bu layihələrdə 7 mindən çox yeni iş yerlərinin açılması gözlənilir (https://www.stat.gov.az/news/index.php?id).

Qeyri-neft sektorlarının şaxələndirilməsinin stimullaşdırılmasına və bu sahələrdə istehsal keyfiyyətinin yüksəldilməsinə müsbət mənada təsir edən amillərdən biri də Azərbaycanda infrastrukturun yaxşılaşdırılmasıdır. Beləliklə, ölkəmizdə nəqliyyat, rabitə, bəzi xidmətlər və s. infrastrukturun inkişafı turizmin, kənd təsərrüfatının, bəzi qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artırılması, rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi və iqtisadi diversifikasiya mexanizmlərinin formalaşması məqsədiylə əlverişli şərait yaradır.

Son vaxtlar Azərbaycanda infrastrukturun təkmilləşdirilməsi işləri qeyri-neft sektorunun diversifikasiyası, habelə inkişafına müsbət təsir etmişdir. Bu sahədə inkişaf etmiş ölkələrin investisiyası, təcrübələri və dəstəyindən istifadə etmək olduqca əlverişli bir seçimdir.

3.2. Regionlarda qeyri-neft sektorunun müasir problemləri və inkişaf perspektivləri

Son illərdə respublikamızda həyata keçirilən iqtisadi siyasətin əsas xarakterik xüsusiyyətləri onun sosial yönümlü olması, eyni zamanda bütün problemlərin həllində iqtisadi amilin vurğulanmasıdır. Bu dövrdə dövlət proqramlarının, fərman və sərəncamların yüksək səviyyədə reallaşdırılması ölkədə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsini uğurla təmin etmiş, inkişaf prosesində qeyri-neft sektorunun payını və rolunu durmadan artırmışdır (Osman A.M. 2020: s.123).

Azərbaycan hökuməti iqtisadi siyasəti xarici və daxili iqtisadi amillər və milli iqtisadiyyata təsir göstərən orta müddətli proqnozlar nəzərə alınmaqla həyata keçirir. Buna görə Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafı hazırda iqtisadi artımın əsas mənbəyi kimi diqqət mərkəzindədir (Osman A.M. 2020: s.125).

Milli iqtisadiyyatın inkişafına və ixracın şaxələndirilməsinə yönəlmiş tədbirlər qeyri-neft sektorundakı iqtisadi artıma müsbət təsir göstərir. Bu tədbirlər arasında son illərdə investisiya siyasətinin diqqət mərkəzində saxlanılması vacibdir.

Nəticədə, Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına əsasən, sənayenin qeyri-neft sektorunda istehsal 2020 - ci ilin yanvar-iyul aylarında 10,7% artmışdır. Hesabat dövründə sənaye məhsulunun 22,4% -i emal sektorunda istehsal edilmişdir. Bu sektorda fəaliyyət göstərən özəl sahibkarlar eyni dövrdə 27,6 milyard manat dəyərində məhsul istehsal etmişlər (Osman A.M. 2020: s.125).

Hesabat dövründə qeyri-neft sektorunda ixracat da artmışdır. İlin son altı ayında 2019-cu ilin eyni dövrüylə müqayisədə qeyri-neft sektorunda ixrac 110,5 milyon dollar artım göstərmişdir.

Azərbaycan rəhbəri İ. Əliyev ayrı-ayrı çıxışlarında qeyri-neft sektorunun inkişafına aydınlıq gətirdi. Məsələn, dövlət başçısı son illərdə ölkədə turizm sektorunun inkişafına ciddi diqqət göstərildiyini dəfələrlə vurğulamışdır. Bu təsadüfi deyil. Çünki Azərbaycan turizmin inkişafını iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoru üçün prioritet elan etmişdir.

Azərbaycandakı bütün hadisələr istər-istəməz bizə müəyyən dərəcədə təsir göstərir. Bu səbəbdən beynəlxalq əməkdaşlıq yolu ilə özümüz üçün riskləri minimuma endirməyə çalışmalıyıq. Dünyanın aparıcı ölkələri arasındakı gərginliyin azaldılmasına hər hansı bir kiçik töhfə verə bilsək, gələcəkdə mütləq daha böyük naliyyətlər əldə edəcəyik.

Son 15 ildə Azərbaycan qeyri-neft sektorunun inkişafıyla əlaqədar olaraq köklü iqtisadi islahatlar həyata keçirmişdir (Osman A.M. 2020: s.126).

Nəticədə bölgələrin imici müasirləşmiş, tikinti, yaşıllaşdırma, yeni sənaye müəssisələrinin yaradılması, iş yerlərinin açılması ölkəmizin ümumi inkişafına böyük təkan vermiş, dövlətimizin gücünü artırmış və müstəqilliyimizi möhkəmləndirmişdir. Qəbələ-Oğuz-Bakı kəməri kimi nəhəng bir su kəməri tikilmişdir. Ceyranbatanda dünyanın ən böyük su təmizləyici qurğusu inşa edilmişdir. Azərbaycanda hər növ gəmi istehsal edə biləcək böyük bir gəmiqayırma zavodu inşa edilmişdir. Xəzər hövzəsindəki ən böyük beynəlxalq dəniz ticarət limanı olan Ələt Dəniz Ticarət Limanı istifadəyə verilmişdir.

Qeyri-neft sektorunun inkişaf prespektivinin əsas məqsədi ölkənin neft asılılığını en aza endirməkdir. Hal - hazırda ölkənin ixrac gəlirlərinin çox hissəsi enerji daşıyıcılarının satışından əldə olunur.

Ümumiyyətlə, dünya bazarında neft qiyməti sabit deyil. Məhz bu səbəbdən Prezidentin sənayeləşmə siyasəti çoxdan ölkənin iqtisadi inkişafının başlıca istiqamətlərindən biri elan edilmiş və bu istiqamətdə mühüm tədbirlər görülmüşdür. Nəticədə artıq ölkəmizdə bir sıra qeyri-neft məhsulları istehsal olunur və xaricdən bu cür məhsulların idxalı deməк olar ki, tamamilə dayanıb (Osman A.M. 2020: s.127). Müsbət tərəfi, bu cür məhsulların idxalında azalma ilə yanaşı, ixracat da artmışdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatı qlobal iqtisadi təhlükələr kontekstində ciddi problemlərlə üzləşir. Bununla birlikdə, iqtisadiyyatımız son on ildə sabit balanslaşdırılmış iqtisadi siyasət və iqtisadi islahatlar nəticəsində qlobal təhlükələrə qarşı dayanıqlıq nümayiş etdirmiş, habelə milli iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin müasir texnologiyalara əsaslanan inkişafı vurğulanmışdır.

Milli valyutanın ikiqat devalvasiyası da iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin fəaliyyətini genişləndirməyə, iqtisadiyyatın ilk real sektorlarına borc verməyə və kapital qoyuluşlarını artırmağa imkan vermədi.

Şübhəsiz ki, bütün bunlar ölkənin iqtisadi siyasətinə ciddi təsir göstərmişdir (Osman A.M. 2020: s.128).

Keçmişdə qeyri-neft sektorunun inkişafı iqtisadi siyasətin üstünlük təşkil edən hissəsi olsa da, əsas problemlər həll olunaraq hər bir problem üçün strateji tədbirlərin genişləndirililmişdir.

İqtisadiyyatın aparıcı sektoru olan və qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirmə potensialına sahib mədənçıxarma sənayesinin inkişaf dinamikası azalmış, neft hasilatı və gəlirlər kəskin şəkildə minimum səviyyəyə çatmışdır. Bu baxımdan, qeyri-neft sektoru, ilk növbədə, bu sahənin potensialının cəmləşdiyi qeyri-neft sektorunda modernləşmə tədbirlərinin təşkilini və qlobal çağırışlara cavab verən müasir yenilikçi istehsal müəssisələrinin yaradılmasını tələb edir (Osman A.M. 2020: s.129).

Burada xarici investisiyaların cəlb edilməsinə də böyük diqqət yetirilməlidir. Xarici investisiyalar 2018 ci illə müqayisədə 2019 -cu ildə xeyli azalmışdır.

Qrafik 11: 2018 - 2019 cu illərdə mədənçıxarma səanyesinə xarici investisiya qoyuluşu

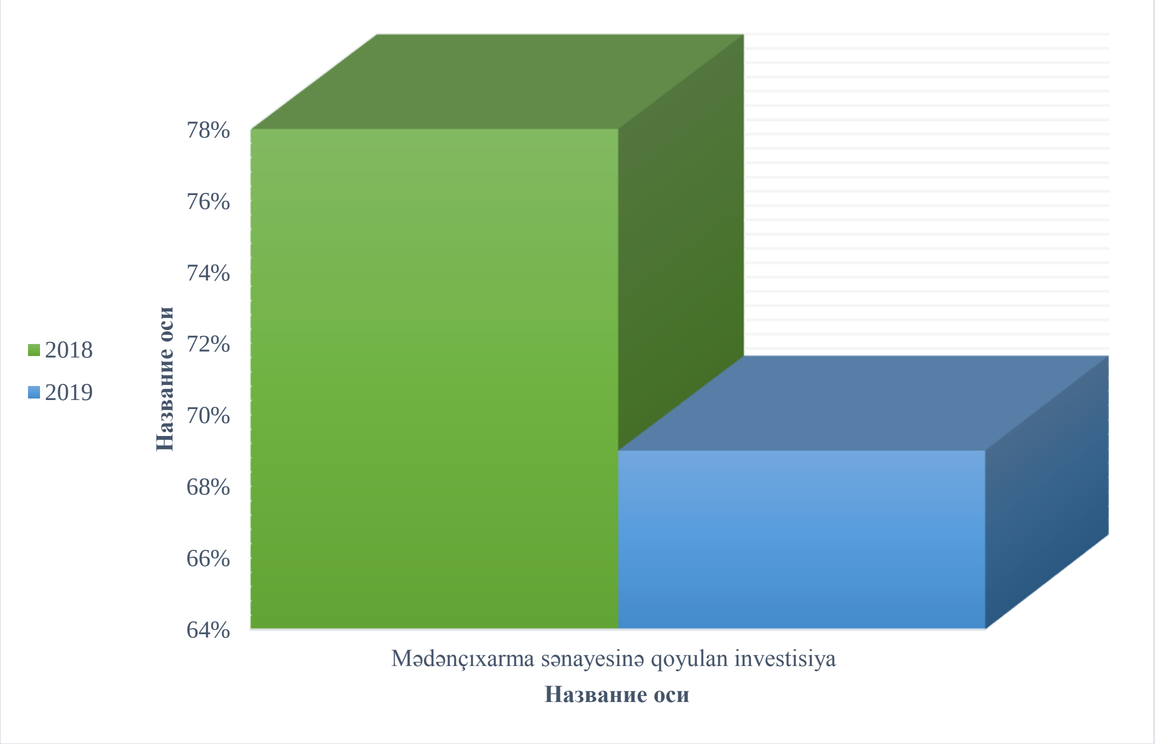

Mənbə: https://jbepnet.com.pdf- Data of Ministry of Economic Development and Central Bank of Azerbaijan Republic 2019.

Qlobal tendensiyalar və təhlükələr iqtisadiyyatın bütün sahələrinə mənfi təsir göstərə bilər. Təəssüf ki, ölkəmiz qeyri-neft sektorunun potensialını əhəmiyyətli dərəcədə artıran qlobal təhlükələrlə üzləşdi (Osman A.M. 2020: s.133).

Müqayisədə Azərbaycan qeyri-neft sektoru yüksək prioritet səviyyəsinə və yüksək inkişaf prespektivinə nail olan ölkələrin əksəriyyəti kimi uzun illər öz üzərində işləməlidir.

Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, ilk növbədə, böyük potensiala sahib olan neft istehsal edən sənayenin səviyyəsini yüksəltməyə, tarixi addımlar atmağa və onlara prinsipcə nail olmağa çalışmışdır.

Növbəti mərhələdə digər mühüm strateji vəzifə qeyri-neft sektorunun inkişaf səviyyəsini yüksək səviyyəyə qaldırmaq və bu sahələrin rəqabət qabiliyyətini qlobal iqtisadi çağırışlara çatdırmaqdır. Bu tarixi və prioritet vəzifələrin çoxu icra proseslərinin Strateji Yol Xəritəsində öz əksini tapmışdır. Bu vacib sənəddə

göstərilən 11 sahə üçün Strateji Yol Xəritəsi qeyri-neft sənayesinin inkişafını artırmaq üçün uzunmüddətli hədəflərə istqamət verir.

Hazırda əsas vəzifə bu strateji hədəflərə çatmaq üçün zəruri olan tədbirlərin vaxtında həyata keçirilməsini təmin etmək və qeyri-neft sektorunun özünü inkişaf potensialını maksimum dərəcədə artırmağın yollarını tapmaqdır. Bunu qlobal iqtisadi mühit və Azərbaycanın üzləşdiyi iqtisadi problemlər tələb etməkdədir.

Əslində bu problemlər dünyanın bütün ölkələri üçün ortaqdır və hər bir ölkə iqtisadiyyatının, ayrı-ayrı sahələrin inkişaf problemlərini qlobal problemlər kontekstində öyrənməli və həll etməlidir. Bu problemlərin öhdəsindən gəlmək üçün mövcud iqtisadi dünyagörüşünü, tənzimləmə mexanizmlərini, dövlət iqtisadi siyasətini həyata keçirmək üçün üsul və vasitələri yeniləmək, zəifləmiş iqtisadi sahənin mahiyyətini öyrənmək və açmaq, strategiya hazırlamaq və həyata keçirmək və bu sahədə tədbirlər görmək lazımdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan qeyri-neft sektorunun inkişafını modelləşdirmək və qlobal iqtisadi problemlər səviyyəsində müvafiq tədbirlər görmək üçün mümkün qədər daha çox təbii ehtiyata və digər resurs potensialına malikdir. Ölkənin müxtəlif qeyri-neft sənayeləri - metallurgiya, kimya və neft kimyası, habelə kənd təsərrüfatı sektoru, turizm sənayesi inkişafı və gücləndirilməsi üçün böyük potensialı mövcuddur (Osman A.M. 2020: s.137).

Digər tərəfdən, qeyri-neft sektorunun inkişafının düzgün təşkili xalq təsərrüfatının təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsində, davamlı inkişafın təmin olunmasında, əhalinin sosial-iqtisadi problemlərinin həllində və bölgələrin iqtisadi fəallığının artırılmasında olduqca vacibdir (Osman A.M. 2020: s.139).

Bütün bunlar Azərbaycanın qeyri-neft sektoruna və qlobal təhlükələr fonunda güclü potensiala sahib olduğunu göstərir.

Ölkənin qeyri-neft sənayesi və ölkənin əsas sənaye mərkəzlərində, iqtisadi rayonlarında və ayrı-ayrı bölgələrində intensiv texnoparklar, sənaye rayonları, aqroparklar və s. inkişafı üçün strateji baxışı mövcuddur. Qeyri-neft sənayesinin inkişafında mühüm rol oynayan müasir texnologiyalara əsaslanan fəaliyyət sahələrinin yaradılması üzrə hər il layihələr planı gözdən keçirilir. Beləliklə, yaxın

gələcəkdə Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun müasir inkişaf problemlərinin həlli prosesinin intensivləşəcəyi proqnozlaşdırıla bilər. Bu da öz növbəsində ölkəmizin iqtisadi inkişaf tempinin qorunub saxlanılmasında və qlobal təhlükələr şəraitində yaranan problemlərin və çətinliklərin aradan qaldırılmasında mühüm rol oynayacaqdır.

3.3. Strateji yol xəritəsi və regionlarda qeyri-neft sektorunun difesifikasiyası mexanizmi

Yeni iqtisadi inkişaf proqramının əsas məqsədi qeyri-neft sektoru, iqtisadi şaxələndirmə və özəl sektora dəstək prosesini inkişaf etdirməkdir.

Prezident İ.Əliyevin həyata keçirdiyi sosial-iqtisadi siyasət və bu siyasətin əsas istiqamətlərindən biri olan iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi Azərbaycanın bu sahədə davamlı inkişafının təmin olunmasında həlledici rol oynayır.

Strateji Yol Xəritəsinin əsas hədəflərindən biri də Prezidentin 6 dekabr 2017-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Starteji Yol Xəritəsinin əsas məqsədi 2025-ci ilədək qeyri-neft sektorunun inkişafını təmin etməkdir.

Çoxtərəfli və köklü islahatlar nəticəsində Azərbaycanda qeyri-neft sektoru ildən-ilə inkişaf edir, ixrac potensialımız genişlənir və idxaldan asılılığımız azalır. Bütün bu nailiyyətlər milli birlik və qarşılıqlı etimad prinsipinə əsaslanır.

Ümumiyyətlə, son üç ildə qlobal maliyyə böhranı və qlobal neft qiymətlərindəki azalma və ümumiyyətlə iqtisadi inkişafa olan təzyiqlər müvafiq Starteji Yol Xəritəsinin hazırlanmasını və tətbiqini sürətləndirmişdir.

Bütün bu faktları nəzərə alaraq, Azərbaycan Hökuməti milli iqtisadiyyatın inkişafını təmin edəcək bir konseptual sənəd - Strateji Yol Xəritəsi qəbul etmişdir. Daha konkret olaraq, Prezident İlham Əliyevin 16 mart 2017-ci il tarixli qərarı ilə "Milli İqtisadiyyat və İqtisadiyyatın Əsas Sektorları üçün Strateji Yol Xəritəsi" qəbul edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, milli iqtisadi perspektivlər üçün Strateji Milli Xəritə üç dövrü əhatə edir - qısa, orta və uzun - 2020, 2025 və 2025 - ci ildən sonrakı dövr (Strateji Yol Xəritəsi, 2020: s.13).

Qeyd etmək lazımdır ki, İlham Əliyevin rəhbərlik etdiyi Strateji Yol Xəritəsinin uğurla həyata keçirilməsi makroiqtisadi sabitliyə, qeyri-neft sektorunun və ixracatın inkişafına, ticarət və büdcə balansının yaxşılaşdırılmasına, əlverişli iş mühiti və investisiya qoyuluşuna kömək edəcəkdir.

Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üçün strateji yol xəritələrinə dair sənəd iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini və sosial təminatını daha da artıracaq, sərmayə cəlb edəcək, sərbəst rəqabət, bazara çıxış və insan kapitalının inkişaf imkanlarını artıracaqdır.

Nəticədə Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatındakı mövqeyini daha da möhkəmləndirmək və yüksək gəlirli ölkələr qrupuna əlavə etmək planlaşdırılır. İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzindən verilən məlumata görə, sənəd təkcə inkişafın məqsəd və prinsiplərini deyil, bütün sahələrdə qlobal tendensiyaları, 360 dərəcə diaqnostikanı və iqtisadiyyatda həyata keçiriləcək tədbirləri, lazımi investisiyaları və nəticələri əhatə edir.

Mütəxəssislər ciddi araşdırmalara əsaslanan Strateji Yol Xəritəsinin Azərbaycanda mövcud iqtisadi vəziyyəti, qlobal və regional meylləri nəzərə aldığını vurğulayırlar.

Planlaşdırılan layihələrə neft və qaz, kənd təsərrüfatı, istehlak malları, ağır sənaye və maşınqayırma, özəl turizm, lojistik və ticarət, əlverişli mənzil, peşə təhsili, maliyyə xidmətləri, telekommunikasiya və ictimai xidmətlər daxildir.

Qeyd etmək lazımdır ki, konseptual sənədin əsas məqsədi məşğulluq, mənzil, təhsil və səhiyyə xidmətləri, ictimai xidmət və reabilitasiya yönümlü sosial yardım yolu ilə yoxsulluğun azaldılmasıdır (Strateji Mol xəritəsi, 2020: s.18).

Qeyri-neft sektorunun inkişaf planı iş yerlərinin açılmasında mühüm rol oynayır və iqtisadi və sosial inkişafa müsbət təsir göstərir.

Qrafik 12: Yeni iş yerlərinin inkişaf dinamikası

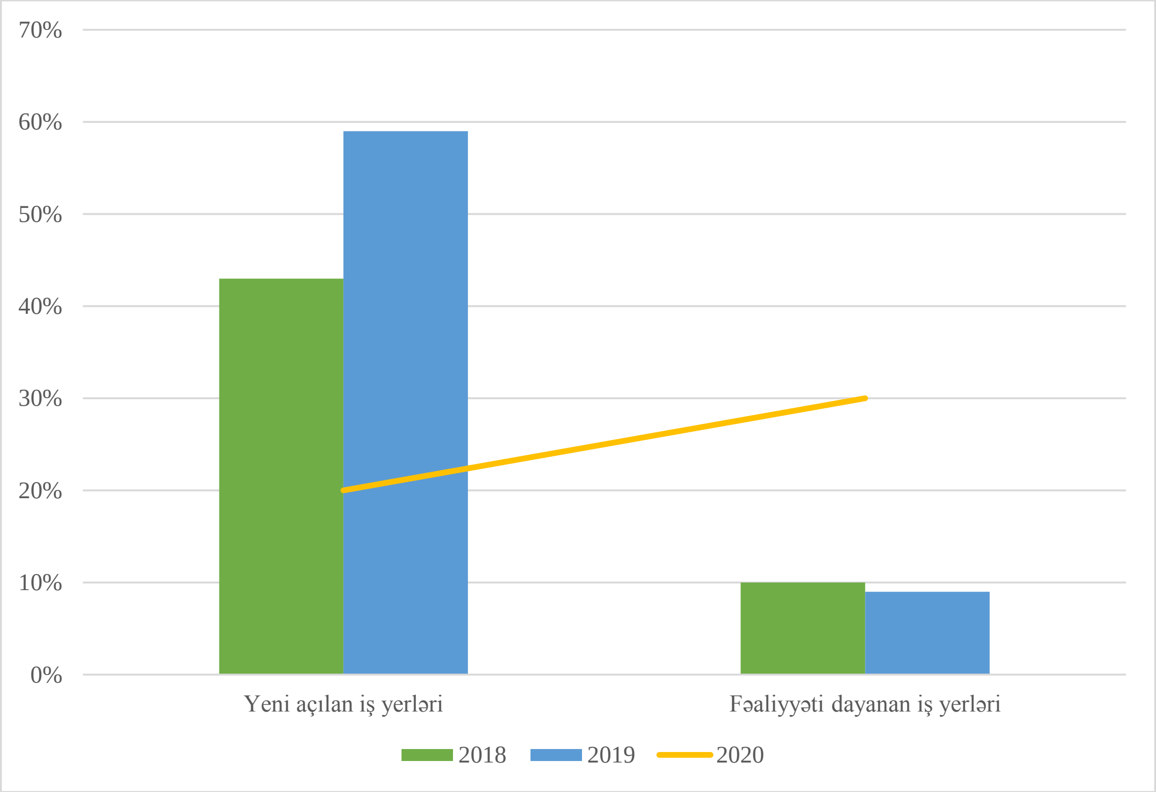

Mənbə: http://gov.state.az/files/k/5.pdf- İqtisadi inkişaf göstəriciləri 2020.

Aşağıdakı qrafikdə son illərdə ölkəmizdə yeni açılan iş yerlərinin inkişaf dinamikası əks etdirilmişdir.

Qrafikdən məlum olduğu üzrə 2020 -ci ilin ortalarında iş yerlərinin fəaliyyətini dayandırmasında yüksək temp özünü göstərir. Bu, birbaşa olaraq pandemiya ilə bağlı olmuşdur.

Bu dövrün iqtisadi inkişaf perspektivlərinin əsası makroiqtisadi sabitliyin qorunması, işgüzar mühitin yaxşılaşdırılması, özəl sektor investisiyalarının təşviqi və dəstəkləyici dövlət sektorunun yaradılmasıdır (Starteji Yol Xəritəsi, 2020: s.19).

11 sektor üçün hazırlanmış və təsdiqlənmiş yol xəritəsindən altısı, neft, qaz, kimya məhsulları, kənd təsərrüfatı istehsalı və turizmin inkişafı da daxil olmaqla birbaşa real sektorla əlaqəlidir. İki sahə birbaşa sosial problemlərlə həsr edilmişdir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, bu gün milli iqtisadiyyatın davamlı inkişaf modelinə keçməsi insan kapitalının ölçüsü və keyfiyyəti baxımından çox vacibdir. Telekommunikasiya, maliyyə və bank sektorunun inkişafı da konseptual sənədin mərkəzindədir. Strateji Yol Xəritəsində logistika və ticarətin inkişafı da müasir

prioritetdir. Bu sahələrdə hər il uğurlu addımlar atılır və qənaətbəxş nəticələr əldə edilir.

Son illərdə ölkəmizdə böyük və kiçik sənaye müəssisələr yaradılmış, kənd təsərrüfatına güclü dəstək göstərilmişdir. İslahatlar, ilk növbədə, idarəetməni, kənd təsərrüfatını və ixracatı inkişaf etdirmək üçün atılan addımlar olmuşdur (Starteji Yol Xəritəsi, 2020: s.20).

Sumqayıt, Balaxanı, Qaradağ, Mingəçevir, Pirallahı sənaye parklarının, eləcə də Mingəçevir yüksək texnoloji parkının yaradılması uğurlu islahatların nəticəsidir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, sənaye parklarının yaradılması ixracatın artırılması, ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyəti, idxalı əvəz edən məhsulların istehsalı, ətraf mühitdə məşğulluq, investisiya və müasir texnologiya sahələrində xüsusilə vacibdir.

Prezident İlham Əliyevin sədrliyiylə Nazirlər Kabinetinin iclasında dövlət başçısı 2019-cu ilin birinci yarısındakı sosial-iqtisadi inkişafın nəticələrindən və sənaye parklarında sayı 50 nəfərə yaxınlaşan sakinlərin sayından danışıb (Starteji Yol Xəritəsi, 2020: s.21).

Məruzədən belə nəticəyə gəldik ki, sənaye parklarının yaradılması artıq ölkəmizdə öz effektivliyini göstərir.

Bu gün qeyri-neft sektorunun inkişafı olduqca diqqət mərkəzindədir. Son illərdə regional inkişaf, müasir iqtisadi və sosial infrastrukturun yaradılması və digər layihələr həyata keçirilir (Starteji Yol Xəritəsi, 2020: s.29).

Ölkəmizdə demək olar ki, ən müasir körpü və tunellər tikilmişdir. Bölgələrdə ümumilikdə 6 hava limanı fəaliyyət göstərir ki, bunlardan 4-ü beynəlxalq statusa malikdir. Bundan əlavə, dövlət dəstəyi tədbirləri çərçivəsində quşçuluq təsərrüfatlarına, heyvandarlıq və süd komplekslərinə, ət kəsimi və emalı müəssisələrinə milyonlarla manat güzəştli kreditin verilməsi istehsalın əhəmiyyətli dərəcədə artmasına və ət idxalının əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına səbəb oldu.

Bundan əlavə, bölgələrdəki bağçılıq və üzümçülük təsərrüfatlarına, istixanalara və meyvə emalı müəssisələrinə milyonlarla manat güzəştli kreditin verilməsi bu məhsullara olan daxili tələbatı ödəməklə yeni ixrac imkanları yaratmışdır. 2019 - cu

ildə yerli istehsal hesabına ərzaq ehtiyaclarını ödəmək üçün böyük fermer təsərrüfatlarının yaradılması üçün güzəştli kreditlər verilib.

Bu gün qeyri-neft sektorunun iqtisadi artıma nail olmaqda böyük rol oynadığı hamıya məlumdur. Dediyimiz kimi azalmış təbii ehtiyatlarla zəngin Azərbaycanda son illərdə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsində qeyri-neft sektorunun inkişafına və informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) davamlı iqtisadi təminatdakı roluna böyük diqqət yetirilir.

Hazırda innovativ rəqabətqabiliyyətli və ixracata yönəlmiş İKT potensialının inkişafı, ölkənin regional bir məlumat xidmət mərkəzinə çevrilməsi, kosmik sənayenin inkişafı və peyk texnologiyalarının geniş tətbiqi, mövcud imkanlarından vətəndaşlar və cəmiyyət üçün səmərəli istifadədən xəbər verir (Starteji Yol Xəritəsi, 2020: s.30).

Təsadüfi deyil ki, bu gün Azərbaycan dünya kosmik ölkələri ailəsinin üzvüdür.

Bir sözlə, qeyri-neft sektoru bu gün sürətlə böyüyür və hazırda ümumi regional məhsulun 70 faizindən çoxunu təşkil edir. Prezident İlham Əliyevin sözlərinə görə, Azərbaycanın məqsədi ixracı şaxələndirmək və ixrac üçün qeyri-neft məhsullarının siyahısını genişləndirməkdir (Starteji Yol Xəritəsi, 2020: s.25).

Bu istiqamətdə ildən - ilə real irəliləyiş əldə edilir.

Məqsədli siyasətlərin köməyi ilə Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafı son illərdə neft sənayesinin artım dinamikası və bu tendensiyanın davam etməsinə imkan verən əlverişli investisiyalar və iş şəraiti üstünlük təşkil etmişdir (Starteji Yol Xəritəsi, 2020: s.28). Ən əsası, qeyri-neft sektoruna dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi davamlı iqtisadi inkişafı təmin edəcək və Prezident İlham Əliyevin dediyi kimi, çox ciddi islahatlar və dərin islahatlar yaxın illərdə vətəndaşlarımızın həyat səviyyəsini daha da yaxşılaşdıracaqdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafı ilə yanaşı, innovasiyanın təşviq edilməsi və genişləndirilməsi ölkədə bilik əsaslı iqtisadiyyatın yaradılması üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış Konsepsiyası" - da Qaz və neft-kimya sektorunun modernləşdirilməsi, qeyri-neft sektorunun şaxələndirilməsi və inkişafı, alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrinə çıxışın, kənd təsərrüfatının inkişafı və ərzaq təhlükəsizliyi, enerji və ərzaq təhlükəsizliyinə çıxışın genişləndirilməsi əsas prioritet kimi müəyyən edilmişdir.

Qarşıya qoyulmuş hədəflərə çatmaq məqsədi ilə aşağıda qeyd olunan vəzifələr nəzərdə tutulur:

- Qlobal inkişaf amillərini nəzərə alaraq qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi;
- Texniki bazanın, qeyri-neft sənayesinin infrastrukturunun modernləşdirilməsinin sürətləndirilməsi;
- Qeyri-neft sənayesi üçün təkmilləşdirilmiş yenilik strukturu və sistemin formalaşdırılması;
- Qabaqcıl texnologiyaya dair transfer sisteminin qurulması, risk müəssisələri üçün dəstək mexanizmi göstərmək.

Dövlət proqramlarının uğurlu icrası nəticəsində bölgələrdə qeyri-neft sənayesinin inkişafı üçün güclü potensial yaradılmışdır. Hazırda Azərbaycanda kənd təsərrüfatı, turizm, informasiya və telekommunikasiya texnologiyaları və emal sənayesi qeyri-neft sektorunun inkişafında əsas prioritetlərdəndir. Beynəlxalq maliyyə qurumları Azərbaycanda kənd təsərrüfatı və turizmin vacibliyini vurğulayırlar.

Hazırda ölkənin işləyən əhalisinin təxminən 46% -i kənd təsərrüfatında işləyir. Buna görə də Azərbaycanda kənd təsərrüfatının inkişafı üçün müntəzəm dövlət proqramlarının icrası, bir sıra islahatlar və yeni texnologiyaların tətbiqi sürətlənir.

Mövcud şəraitdə, Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunda artım potensialını artırmaq üçün, xüsusən dövlət sektorunda - infrastruktur və tranzit dəhlizlərində əhəmiyyətli investisiyalar cəlb etmək və sabit

maliyyələşdirmə təmin etmək lazımdır.Kiçik və orta müəssisələrin də məhsullarını yüksək rəqabətli bir bazarda nümayiş etdirməsi və kənd təsərrüfatı, habelə digər kənd yerlərində ticarətə dəstək verməsi üçün investisiyalara ehtiyacı var.

Nəticədə Azərbaycanda qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaların artırılması üçün təşviqlər tətbiq edilməli və qeyri-neft yönümlü sektorun inkişafı üçün dövlət-özəl investisiya əməkdaşlığı daha da inkişaf etdirilməlidir.

Bu baxımdan, qeyri-neft sektorunun inkişafına xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün aşağıdakı modernləşdirmə və təşviq tədbirlərini nəzərdən keçirmək məqsədəuyğundur:

• Qeyri-neft sektorunda, xüsusən də ölkə iqtisadiyyatında xarici investisiyaların inkişafını təşviq etmək üçün uzun müddətdir davam edən kimyəvi maddələr və avadanlıqların yaradılması üçün sektor inkişaf proqramları yaradılmalıdır;

Kommersiyaya əsaslanaraq fəaliyyət göstərən dövlət şirkətlərinin tədricən özəlləşdirilməsi və bu şirkətlərin beynəlxalq təcrübəyə uyğun formada müasir korporativ idarəetmə sistemlərinə və hesabat təcrübələrinə sahib olmasını təmin etmək.

Ümumiyyətlə, son illərdə Azərbaycanda xarici investisiyaların artımında müsbət meyillər müşahidə olunsa da, qeyri-neft sektorunda bu cür xarici investisiyalar olduqca zəifdir. Belə ki, COVID-19 pandemiyası səbəbindən 2020-ci ilin ikinci rübündə qlobal birbaşa xarici investisiya axınlarının kəskin azalması müşahidə edilmişdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2019-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"-nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.

2. Starteji Yol Xəritəsi, 2020: 123 səh.

3. Aliyev İ.A. (2018) "Ölkədə qeyri-neft sənayesinin inkişaf strategiyası" Bakı, "Qanun", 324 səh.

4. Allayverdiyev A.T., Qafarov K.C., Əhmədov Ə.M. (2016) "Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi" Bakı, "Qanun" 346 səh.

5. Əhmədov B.S. (2017) "Milli iqtisadiyyatda investisiya qərarlarının qəbulu mexanizmi və ona təsir edən amillər" "İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika" jurnalı, "Nicat" 188 səh.

6. Mahmudov M.M., Mahmudova İ.M. (2012). "Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi". Bakı, "Elm", 537 səh.

7. Məmmədov İ.M. (2012) "Qeyri-Neft sektorunun inkişaf istiqamətləri" Bakı, "Maarif" 501 səh.

8. Sultanova R.P. (2012) "Azərbaycan Regionlarında iqtisadiyyatın təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri" Bakı, "Nicat" 296 səh.

9. Sultanova R.P. (2015) "Azərbaycan regionlarında iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafı" Kollektiv monoqrafiya, Bakı, "Elm" 295 səh.

İngilis dilində

1. Abbasow F.H. (2017) Sustainable social and economic development of regions in Azerbaijan: current situation and future prospects, Baku, "Law" 367 p.

2. Gasimowa E.E. (2013) Damage to highways due to natural disasters and protection measures in Azerbaijan, 377 p.

3. Jackson U.D. (2013) Fundamentals of the Non-Oil Sector. N. York, Harward: 234 p.

4. Markons L.A. (2012) Development of the non-oil sector. London, GGT: 341 p.

5. Republican International Journal of Business, Humanities and Technology: 139 p.

Türk dilində

1. Armaoğlu F.E. (2012) “20. Yüzyıl ekonomisi-2016”. Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 398 s.

2. Bayraktutan Y.F. (2013) “Petrol dışı sektörün gelişimi”. Kocaeli, Basın Yazın Yayın Matbaacılık: 198 s.

3. Erdoğan N.O. (2017) “Petrol dışı sektörde modern gelişmeler”. İzmir, İST yayın evi: 564 s.

4. Korel Ş.D. (2012) “Ekonomideki son gelişmeler”. Istanbul, YYT yayın evi: 453 s.

5. Korel Ş.D. (2012) “Petrol dışı sektörde gelişim süreci№. İstanbul, YTT yayın evi: 345 s.

6. Menderes A.İ. (2018) “Dünya ekonomisinde yaşanan sıkıntılar”. İstanbul, İİA basınları: 297 s.

7. Osman A.M. (2015) “Azerbaycan Ekonomisi ve Dönüşüm Süreci”, Bakü, Kafkas Üniversitesi Yayınları: 345 s.

8. Osman A.M. (2016) Azerbaycan Ekonomisi, Bakü, Şerg ve Gerb Matbaası: 247 s.

9. Osman A.M., Süleymanov E.A., Bulut C.K. (2019) “Azerbaycan Ekonomisinin “15 yılı. Bakü, Kafkas Yayınları: 344 s.

10. Şevvalsoy M.R. (2012) “Dünya ekonomisine genel bakış”. Ankara, Koçak yayınları: 234 s.

İnternet resursları

1. https://www.stat.gov.az/news/index.php?id – Dövlət Statistika Komitəsi 2020.

2. https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4630 -Sosial - iqtisadi inkişaf 2021.

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Qeyri neft-qaz sektoru üzrə əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitlər....................................47

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Qeyri-neft sənaye sektoru üzrə müəssisələrin iqtisadi-sosial əlamətlərinin təsnifatı 19

Şəkil 2: Dövlətin iqtisadiyyatı birbaşa tənzimləmə metodları 2019..22

Şəkil 3: Yüngül sənayenin alt sahələrinin təsnifatı...26

Şəkil 4: 2020-ci ildə Azərbaycanın iqtisadi və sosial inkişafının makroiqtisadi göstəriciləri...44

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: Azərbaycan iqtisadiyyatında ÜDM-in illik artımı 2014-2019.......................................14

Qrafik 2: 2018-ci ildə investisiya daxilində iqtisadi sahələrin sabit kapitala nisbəti..18

Qrafik 3: 2020 -ci il iqtisadi inkişaf göstəriciləri...34

Qrafik 4: 2020 - ci il üzrə qeyri - neft sektoruna kapital qoyuluşu......................35

Qrafik 5: Qeyri-neft sektoru üzrə ixrac həcmi...36

Qrafik 6: Qeyri - neft sektoru məhsullarının ixrac edildiyi ölkələr...36

Qrafik 7: Qeyri-neft sənayesinin payı...41

Qrafik 8: Balıqçılıq, hevandarlıq, meşə təsərrüfatı və s. digər sahələrdə irəliləyişlər... 42

Qrafik 9: ÜDM istehsal həcmi (faiz)..45

Qrafik 10: 2020 - ci ildə qeyri - neft sektorunda investisiyaların həcmi...................................... 51

Qrafik 11: 2018 - 2019 cu illərdə mədənçıxarma səanyesinə xarici investisiya qoyuluşu..56

Qrafik 12: Yeni iş yerlərinin inkişaf dinamikası..60